

Κοινωνική Πολιτική

Τόμ. 6 (2016)

Καθεστώτα Ευημερίας και Έλλειψη Στέγης: Τι Είδους Σχέση;

Ανδρέας Φερώνας, Νίκος Κουραχάνης

doi: [10.12681/sp.10879](https://doi.org/10.12681/sp.10879)

Copyright © 2016, Ανδρέας Φερώνας, Νίκος Κουραχάνης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Φερώνας Α., & Κουραχάνης Ν. (2017). Καθεστώτα Ευημερίας και Έλλειψη Στέγης: Τι Είδους Σχέση;. *Κοινωνική Πολιτική*, 6, 21–44. <https://doi.org/10.12681/sp.10879>

Καθεστώτα Ευημερίας και Έλλειψη Στέγης: Τι Είδους Σχέση;

Ανδρέας Φερόνας,

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Νίκος Κουραχάνης,

Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Το άρθρο διερευνά τη σχέση μεταξύ των ευρύτερων χαρακτηριστικών της δομής των καθεστώτων ευημερίας με το φαινόμενο της έλλειψης στέγης. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, στο πρώτο μέρος επιχειρείται μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας περί καθεστώτων ευημερίας και της σύνδεσής τους με το φαινόμενο της έλλειψης στέγης. Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει την εμπειρική διερεύνηση, η οποία διενεργείται με τη συγκριτική ανάλυση πρωτογενών στατιστικών δεδομένων και την ποιοτική επεξεργασία εκθέσεων και κειμένων που αναφέρονται σε εθνικές στρατηγικές για την έλλειψη στέγης σε έξι χώρες εκπροσώπους των καθεστώτων ευημερίας. Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από την ανάλυση είναι ότι οι δυσκολίες απόδειξης μιας ευθύγραμμης σχέσης μεταξύ καθεστώτων ευημερίας και έλλειψης στέγης επιβεβαιώνονται. Η διαθεσιμότητα αξιόπιστων και συγκρίσιμων πρωτογενών δεδομένων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την περαιτέρω διερεύνηση ενός, μέχρι σήμερα, ανεξερευνήτου προβλήματος ακραίας φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού.

Λέξεις Κλειδιά: Καθεστώτα Ευημερίας, Έλλειψη Στέγης, Συγκριτική Κοινωνική Πολιτική

Abstract

This article explores the relationship between the broader structure and characteristics of welfare regimes with the phenomenon of homelessness. To this end, the first section provides a review of the literature on welfare regimes and their connection with the phenomenon of homelessness. The second section contains the empirical investigation, in the form of a comparative analysis of primary statistical data and a qualitative analysis of reports and documents relating to national strategies on homelessness in six countries, representatives of the respective welfare regimes. What comes out from the analysis is a confirmation of the difficulty to prove a linear relationship between welfare regimes and homelessness. The availability of reliable and comparable primary data is a prerequisite for further exploration of a hitherto unexplored problem of extreme poverty and social exclusion.

Keywords: Welfare Regimes, Homelessness, Comparative Social Policy

1. Εισαγωγή

Το άρθρο αυτό αποσκοπεί στη διερεύνηση της σχέσης του φαινομένου έλλειψης στέγης (homelessness) με την ευρύτερη δομή των καθεστώτων ευημερίας (welfare regimes). Ειδικότερα, επιχειρεί να εξετάσει το βαθμό εγκυρότητας της υπόθεσης εργασίας σύμφωνα με την οποία η μορφή και η έκταση του συγκεκριμένου κοινωνικού προβλήματος ακολουθεί τη γενικότερη φιλοσοφία των ταξινομήσεων των καθεστώτων ευημερίας. Ως εκ τούτου, τα κεντρικά ερωτήματα που διέπουν την ανάλυση είναι: Καθεστάτα ευημερίας που χαρακτηρίζονται από διευρυμένη κοινωνική παρέμβαση και γενναιόδωρες παροχές εμφανίζουν και περιορισμένα φαινόμενα έλλειψης στέγης; Και αντίστροφα, καθεστάτα ευημερίας που χαρακτηρίζονται από υπολειμματική κοινωνική πολιτική εμφανίζουν εκτεταμένα φαινόμενα έλλειψης στέγης; Είναι, εν κατακλείδι, δυνατόν να αναδειχθεί μια ευθύγραμμη σχέση μεταξύ των ποσοτικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών της έλλειψης στέγης και των καθεστώτων ευημερίας στα οποία εμφανίζονται;

Η συγκριτική έρευνα σχετικά με την ταξινόμηση των καθεστώτων ευημερίας έχει γνωρίσει μεγάλη ανάπτυξη κατά τις τελευταίες δυόμισι δεκαετίες. Η μελέτη του G. Esping-Andersen (1990) έδωσε νέα δυναμική, αναζωπυρώνοντας την σχετική συζήτηση και προσφέροντας την βάση για επιμέρους, αλλά, διακριτές προσθήκες. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη συνεισφορά του Ferrera (1996) για την ύπαρξη ενός Νότιου ή Μεσογειακού καθεστώτος, τον συνεχιζόμενο διάλογο για την πιθανότητα ύπαρξης ενός διακριτού καθεστώτος ευημερίας που να περιλαμβάνει τις χώρες της πρώην Κεντρικής – Ανατολικής Ευρώπης (Deacon 1992) ή τον εντοπισμό πιθανών διαφοροποιημένων τροχιών που ακολουθούν συγκεκριμένες υπο-ομάδες του (πχ. Συντηρητικό Μετα-κομμουνιστικό [Toots and Bachmann, 2010] και Φιλελεύθερο Μετα-κομμουνιστικό [Lendvai, 2009]) και τέλος, την διεύρυνση της συζήτησης για την ταξινόμηση καθεστώτων ευημερίας εκτός Ευρώπης, όπως για παράδειγμα του Κομφουκιανικού καθεστώτος για τις χώρες της νοτιο-ανατολικής Ασίας (Alspater 2006, Croissant 2004, Walker and Wong 2005).

Με δεδομένη την ωρίμανση του επιστημονικού διαλόγου για τα καθεστάτα ευημερίας, προκαλεί εντύπωση το περιορισμένο ερευνητικό ενδιαφέρον για τη συσχέτισή τους με το

φαινόμενο της έλλειψης στέγης (homelessness). Κι αυτό γιατί η έλλειψη στέγης συνιστά μια ακραία μορφή φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού και αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό τη συνολική επίδοση και αποτελεσματικότητα κάθε συστήματος κοινωνικής προστασίας. Πράγματι, η επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας αναδεικνύει έναν περιορισμένο αριθμό μελετών που εστιάζουν σε επιμέρους πτυχές αυτής της σχέσης. Ενδεικτικά αναφέρουμε (α) τη μελέτη των Benjaminsen et al. (2009) που επιχειρούν μια συγκριτική διερεύνηση της έλλειψης στέγης στο Φιλελεύθερο και το Σοσιαλδημοκρατικό καθεστώς ευημερίας, (β) τη μελέτη της Dyb (2013) που επιχειρεί να διαπιστώσει αν οι πολιτικές για την έλλειψη στέγης που εφαρμόζονται στο Σοσιαλδημοκρατικό καθεστώς ακολουθούν τα ευρύτερα χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου καθεστώτος ή προσιδιάζουν προς μια λογική νεοφιλελεύθερης προέλευσης, (γ) τη μελέτη των Benjaminsen and Dyb (2010), που εξετάζουν την σχέση των καθεστώτων ευημερίας με την έλλειψη στέγης συναρτώντας τα ωστόσο με τον τύπο στεγαστικής πολιτικής που ακολουθεί κάθε χώρα – εκπρόσωπος και (δ) την συγκριτική εμπειρική διερεύνηση των Fitzpatrick and Stephens (2014), που με βασικό ερμηνευτικό εργαλείο το ρόλο των κοινωνικών αξιών, επιχειρούν να συσχετίσουν το φαινόμενο της έλλειψης στέγης με τα ευρύτερα καθεστώτα ευημερίας. Τέλος, δεν πρέπει να παραλείψουμε κι έναν αριθμό μελετών που εστιάζουν αμιγώς στη συγκριτική διερεύνηση των συστημάτων στεγαστικής πολιτικής (housing systems) (ενδεικτικά Kemeny 1995, Teller 2010).

Στο πλαίσιο αυτό, η φιλοδοξία του παρόντος άρθρου είναι να συμβάλει στη σχετική συζήτηση, επιχειρώντας μια πρώτη απόπειρα σκιαγράφησης ορισμένων βασικών διαστάσεων της σχέσης μεταξύ των καθεστώτων ευημερίας και των τρόπων διαχείρισης και διαμόρφωσης των φαινομένων έλλειψης στέγης. Η διάρθρωση του άρθρου έχει ως εξής: στην ενότητα που ακολουθεί επιχειρείται μια επισκόπηση της βιβλιογραφίας περί καθεστώτων ευημερίας και της σύνδεσής τους με το φαινόμενο της έλλειψης στέγης. Η τρίτη ενότητα περιλαμβάνει την εμπειρική διερεύνηση, η οποία διενεργείται με τη συγκριτική ανάλυση πρωτογενών στατιστικών δεδομένων και την ποιοτική επεξεργασία εκθέσεων και κειμένων που αναφέρονται σε εθνικές στρατηγικές για την έλλειψη στέγης σε έξι χώρες εκπροσώπους των καθεστώτων ευημερίας. Το άρθρο κλείνει με την ενότητα των συμπερασμάτων, όπου γίνεται μια προσπάθεια αναστοχασμού πάνω στη βασική υπόθεση εργασίας, υπό το φως των ευρημάτων της εμπειρικής διερεύνησης.

2. Η Θεωρία

2.1. Καθεστώτα Ευημερίας

Εικοσιπέντε χρόνια μετά τη δημοσίευσή της, η μελέτη του Esping-Andersen με τίτλο *Οι Τρεις Κόσμοι του Καπιταλισμού της Ευημερίας*, εξακολουθεί να συγκροτεί τη βάση κάθε σύγχρονης έρευνας στο πεδίο της συγκριτικής κοινωνικής πολιτικής (Abrahamson, 1999, Scruggs and Allan, 2006, Arts and Gelissen, 2010). Συνεχίζοντας μια μακρά κοινωνιολογική παράδοση θεμελιωμένη στην επαγωγική σκέψη και την κατασκευή «αδεοτύπων»¹ (Weber, (1904 [1949]) και υπερβαίνοντας τη γραμμική κατηγοριοποίηση προηγούμενων ταξινομήσεων των κρατών πρόνοιας, σύμφωνα με τη γενναιοδωρία τους (welfare effort) εκτιμώμενη μονοδιάστατα ως το συνολικό επίπεδο των κοινωνικών δαπανών (πχ. Wilensky 1975), η μελέτη του Esping-Andersen πρότεινε μια νέα τυπολογία βασισμένη στις ουσιώδεις διαφορές μεταξύ των κρατών πρόνοιας που δεν είναι ποσοτικές αλλά ποιοτικές. Θεωρώντας ως «στενό» (narrow) τον παραδοσιακό ορισμό του *κράτους πρόνοιας*, ως του παραδοσιακού πεδίου της κοινωνικής βελτίωσης μέσω εισοδηματικών μεταβιβάσεων και κοινωνικών υπηρεσιών (Πετμεζίδου 2014:57), εισήγαγε τον όρο *καθεστώτα κρατών ευημερίας* (welfare state regimes), ο οποίος εστιάζει την ανάλυση στους τρόπους αλληλεπίδρασης των θεσμών που διέπουν την πρωτογενή και δευτερογενή διανομή στο πλαίσιο μιας ιστορικά προσδιορισμένης πολιτικής οικονομίας του κάθε έθνους. Στη βάση αυτή ανέπτυξε ένα τριπλό κριτήριο για την ταξινόμηση των *καθεστώτων ευημερίας*: πρώτον, το βαθμό *από-εμπορευματοποίησης* (de-commodification) που επιτυγχάνουν, δηλ. το βαθμό στον οποίο τα άτομα και οι οικογένειες μπορούν να υποστηρίξουν έναν κοινωνικά αποδεκτό βιοτικό επίπεδο ανεξάρτητα από τη συμμετοχή στην αγορά, δεύτερον, τον αντίκτυπό τους στην κοινωνική διαστρωμάτωση, δηλαδή το βαθμό της αναδιανομής, της μείωσης της φτώχειας, και της εξίσωσης του εισοδήματος που επιτυγχάνουν και τρίτον, την προτεραιότητα που δίνουν στο ρόλο του κράτους και της αγοράς αντίστοιχα για την αντιμετώπιση των κοινωνικών αναγκών (Esping-Andersen 1990). Η μελέτη καταλήγει στη διάκριση μεταξύ τριών *καθεστώτων ευημερίας* - το φιλελεύθερο, το συντηρητικό-κορπορατιστικό και το σοσιαλδημοκρατικό – αναδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό και τις σαφείς επιρροές του από την προγενέστερη τυπολογία του Titmuss (1974)².

---

¹ Όπως υπογραμμίζει ο M. Weber, «η κατασκευή ενός συστήματος αφηρημένων και ως εκ τούτου αμιγώς τυπικών (formal) προτάσεων..., αποτελεί το μοναδικό τρόπο ανάλυσης και πνευματικής πειθάρχησης της πολυπλοκότητας της κοινωνικής ζωής» (1904 [1949]:87).

² Η τυπολογία του Esping-Andersen (1990) αντλεί ρητά από αυτή του R. Titmuss (1974), αφού υπάρχουν σημαντικές ομοιότητες μεταξύ φιλελεύθερου και υπολειμματικού, συντηρητικού και βιομηχανικής επίδοσης και σοσιαλδημοκρατικού και θεσμικού/αναδιανεμητικού μοντέλου. Μια βασική διάκριση είναι ότι, ενώ Titmuss

Το *φιλελεύθερο* καθεστώς – με αντιπροσωπευτικότερα παραδείγματα τις ΗΠΑ, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία και σε μικρότερο βαθμό τον Καναδά, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Ιρλανδία - επιτυγχάνει χαμηλό βαθμό από-εμπορευματοποίησης, με τους πολίτες να έχουν καθόλου ή ασθενή κατοχυρωμένα κοινωνικά δικαιώματα και τις παροχές να είναι σχεδιασμένες με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτελούν ένα ύστατο «δίχτυ ασφαλείας» σε περιπτώσεις έσχατης ανάγκης. Η ευημερία των πολιτών θεωρείται ότι εξασφαλίζεται κυρίως μέσω της συμμετοχής τους στην αγορά, της διασφάλισης των ίσων ευκαιριών και της οικονομικής ανάπτυξης και όχι μέσω των κρατικών παροχών. Μεταξύ των τριών καθεστώτων το φιλελεύθερο καθεστώς είναι το λιγότερο αναδιανεμητικό με τις κοινωνικό-οικονομικές ανισότητες να θεωρούνται όχι μόνο ανεκτές αλλά και φυσικές. Το *συντηρητικό κορπορατιστικό* καθεστώς – που αφορά κυρίως στις χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης (Γερμανία, Γαλλία, Αυστρία) - επιτυγχάνει μέτριο έως υψηλό βαθμό από-εμπορευματοποίησης, έχοντας ως κύριους στόχους τη διατήρηση της κοινωνικής θέσης που επιτεύχθηκε στην αγορά εργασίας και την υλοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων του πολίτη. Ο βαθμός αναδιανομής είναι επίσης μέτριος, αφού χαρακτηρίζεται από την λειτουργία γενναιόδωρων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης για τους μισθωτούς, στα οποία οι παροχές συνδέονται με τις εισφορές και μέτρια επιδόματα για τους φτωχούς, ενώ και τα δύο μαζί συνδέονται με το ύψος του συνολικού εισοδήματος που επιτυγχάνεται. Στο συντηρητικό κόσμο ευημερίας η *οικογένεια* θεωρείται – μαζί με το κράτος - κύρια πηγή της ευημερίας. Κατά συνέπεια τόσο το φορολογικό σύστημα όσο και οι παροχές κοινωνικής ασφάλισης έχουν σχεδιαστεί για την υποστήριξη του αρχηγού της οικογένειας. Τέλος, το *σοσιαλ-δημοκρατικό* καθεστώς – που αφορά κυρίως στις Σκανδιναβικές χώρες και ιδιαίτερα τη Σουηδία - έχει σχεδιαστεί με σκοπό την επίτευξη ενός υψηλού βαθμού από-εμπορευματοποίησης, δηλαδή για την εμπέδωση των κοινωνικών δικαιωμάτων του πολίτη ανεξάρτητα από το καθεστώς απασχόλησης. Το *κράτος* αποτελεί το κύριο φορέα παροχής των κοινωνικών υπηρεσιών και έχει την συνολική ευθύνη για την ευημερία των πολιτών. Το καθεστώς αυτό ενσωματώνει προγράμματα κατά της φτώχειας και προγράμματα κοινωνικής ασφάλισης σε συστήματα προσβάσιμα σε όλους τους πολίτες, επιτυγχάνοντας μια εκτενή αναδιανομή και είναι μακράν το πιο επιτυχημένο στην επίτευξη των μακροπρόθεσμων μειώσεων των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων.

εστιάζει στο κράτος πρόνοιας με το στενότερο ορισμό του, ο Esping-Andersen διεύρυνε τον ορισμό αυτό ώστε να συμπεριλάβει και τη σχέση κράτους-αγοράς (Powell and Barrientos, 2011:73).

Στα χρόνια που ακολούθησαν, η συγκριτική έρευνα για την «ταξινόμηση των καθεστώτων ευημερίας» (Welfare Modelling Business) (Powell and Barrientos, 2011) αναπτύχθηκε με ταχύτατους ρυθμούς. Η τυπολογία του Esping-Andersen επηρέασε καθοριστικά τον μετέπειτα επιστημονικό διάλογο, αποτελώντας ταυτόχρονα και η ίδια αντικείμενο κριτικής. Επικρίθηκε, μεταξύ άλλων, (α) για την ανεπαρκή εξέταση συγκεκριμένων πτυχών των καθεστώτων ευημερίας ως κριτηρίων για την ταξινόμηση, όπως της διάστασης του φύλου (Sainsbury 1994, Lewis and Ostner 1994, Daly 2000), του ρόλου των κοινωνικών υπηρεσιών (Kautto 2002, Babra 2005) και του ρόλου της πολιτικής (politics) (Navarro and Shi, 2001), (β) για το περιορισμένο εύρος των χωρών και καθεστώτων που περιλαμβάνει - βλ. σχετική συζήτηση για την ύπαρξη ενός μεσογειακού καθεστώτος για τις χώρες της νότιας Ευρώπης (Liebfreid 1992, Ferrera 1996, Bonoli 1997), ενός μετα-σοσιαλιστικού καθεστώτος για τις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης (Deacon 2000, Manning 2004, Aidukaite 2004), και ενός Κομφουκιανικού καθεστώτος για τις χώρες της νοτιο-ανατολικής Ασίας (Alspater 2006, Croissant 2004, Walker και Wong 2005), (γ) για τη μεθοδολογική της εγκυρότητα και αξιοπιστία (Kangas 1994, Pitzurello 1999), (δ) για την αδυναμία της να ερμηνεύσει τις διαφορές μεταξύ των καθεστώτων ευημερίας στην εποχή της μόνιμης λιτότητας και τις επιπτώσεις από τη μετάβαση στη μεταβιομηχανική κοινωνία (Powell and Barrientos, 2011) και (ε) για τη χρησιμότητα της ίδιας της έννοιας του «καθεστώτος» ευημερίας, δεδομένου ότι σύμπλοκες ιστορικές συνιστώσες καθορίζουν την ανάπτυξη των διαφόρων πεδίων κοινωνικής πολιτικής σε κάθε χώρα, με αποτέλεσμα οι τελευταίες να χαρακτηρίζονται από μεικτά συστήματα κοινωνικής πολιτικής (π.χ. Kasza 2002).

Σε μεταγενέστερη μελέτη του, ο Esping-Andersen (1999) επιχείρησε να ενσωματώσει στοιχεία της παραπάνω κριτικής, συμπληρώνοντας την έννοια της από-εμπορευματοποίησης με την έννοια της από-οικογενειοποίησης (de-familialism), διευρύνοντας περαιτέρω την εστίασή του στο τρίπτυχο κράτος-αγορά-οικογένεια (μικτή οικονομία της ευημερίας) και υιοθετώντας μια πιο τεχνοκρατική προσέγγιση, εστιάζοντας στους νέους κοινωνικούς κινδύνους (new social risks) ως απειλών για τα καθεστώτα ευημερίας. Ωστόσο, οι αλλαγές αυτές δεν οδήγησαν σε μια αναθεώρηση της τυπολογίας του 1990, αλλά στην περαιτέρω ενίσχυση και εδραίωσή της (Powell and Barrientos 2011).

Η συγκριτική έρευνα για την ταξινόμηση των καθεστώτων ευημερίας συνεχίζεται με αμείωτο ρυθμό μέχρι και σήμερα, πάντα με σημείο αναφοράς την τυπολογία του Esping-Andersen. Διαφορετικές μελέτες, αξιοποιώντας διαφορετικές θεωρητικές υποθέσεις και μεθοδολογικά εργαλεία, επιβεβαιώνουν, αναθεωρούν ή και διευρύνουν τα τρία καθεστάτα ευημερίας του (πχ. Castles and Mitchell 1993, Kangas 1994, Ferrera 1996, Bonoli 1997, Kautto 2002, Arts and Gelissen 2002, Powell and Barrientos 2004, Scruggs and Allan, 2006, Bambra 2007, Castles and Obinger 2008). Για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου θα περιοριστούμε στη συνοπτική αναφορά δύο σημαντικών εξελίξεων. Η πρώτη αφορά στη διάκριση του **μεσογειακού ή νότιου καθεστώτος** ευημερίας, στα μέσα της δεκαετίας του '90, που περιλαμβάνει τις χώρες της νότιας Ευρώπης (Ferrera 1996). Το καθεστώς αυτό χαρακτηρίζεται από χαμηλό βαθμό από-εμπορευματοποίησης και αναδιανεμητικής λειτουργίας. Η κοινωνική προστασία παρουσιάζει μια «υβριδική» μορφή, συνδυάζοντας στοιχεία του συντηρητικού-κορπορατιστικού καθεστώτος στο πεδίο της κοινωνικής ασφάλισης - με πολύ μεγάλο κατακερματισμό καθώς και έντονο δυισμό μεταξύ αυτών των «εντός» (insiders) και εκτός (outsiders) της αγοράς εργασίας - με σοσιαλδημοκρατικά στοιχεία στο πεδίο της υγειονομικής περίθαλψης. Ο τομέας των κοινωνικών υπηρεσιών είναι υπολειμματικός, με κύρια χαρακτηριστικά την ανομοιομορφία στην κάλυψη των κοινωνικών κινδύνων και την απουσία ενός αποτελεσματικού δικτύου ασφαλείας. Τέλος, χαρακτηρίζεται από πελατειακές πρακτικές, έντονη διασύνδεση δημόσιου ιδιωτικού τομέα στην παροχή υπηρεσιών καθώς και εκτεταμένη εξάρτηση από την οικογένεια ως φορέα παροχής φροντίδας (Ferrera 1996, Πετμεζίδου 2013).

Η δεύτερη αφορά στην έρευνα για το ενδεχόμενο ανάδυσης ενός ή περισσότερων διακριτών καθεστώτων ευημερίας στις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης (Deacon 1992). Εκεί η εξέλιξη του σχετικού διαλόγου φαίνεται να οδηγεί σε μια διττή διάκριση. Από τη μια πλευρά, διακρίνεται ένα **συντηρητικό μετα-κομμουνιστικό** καθεστώς, το οποίο απαρτίζουν χώρες της Κεντρικής Ευρώπης και το οποίο χαρακτηρίζεται από ένα περισσότερο γενναιόδωρο πλέγμα κοινωνικών παροχών (Lendvai 2009:22). Από την άλλη πλευρά, γίνεται η ομαδοποίηση ενός **φιλελεύθερου μετα-κομμουνιστικού** καθεστώτος που γεωγραφικά εντοπίζεται στις χώρες της Βαλτικής. Η εκδοχή αυτή διαθέτει εκτεταμένα τα χαρακτηριστικά των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και της απουσίας συγκροτημένης εργατικής νομοθεσίας, εξαιτίας των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων με τις οποίες συνυφάνθηκε η μετάβαση (Toots and Bachmann 2010:40-1).

Η διάκριση μεταξύ των έξι παραπάνω καθεστώτων θεωρείται ότι αποτυπώνει με αρκετή σαφήνεια την «κοινωνική» πραγματικότητα στην Ευρώπη μέχρι σήμερα (Arts and Gelissen 2010) και θα αποτελέσει τη βάση για την εμπειρική διερεύνηση των υποθέσεων εργασίας του παρόντος άρθρου. Πρέπει, ωστόσο, στο σημείο αυτό να γίνουν δύο επισημάνσεις που θα φανούν ιδιαίτερα χρήσιμες κατά την εμπειρική διερεύνηση που θα ακολουθήσει. Πρώτον, ότι τα παραπάνω καθεστώτα ευημερίας συνιστούν «ιδεοτύπους» (ideal types) και δε θα πρέπει να συγχέονται με τα «πραγματικά καθεστώτα» (real types). Ο ίδιος ο Esping-Andersen (1990:28-29), άλλωστε, αναγνώριζε ότι οι χώρες/εκπρόσωποι του κάθε καθεστώτος ευημερίας δεν εμφανίζουν σε «καθαρή» (pure) μορφή τα χαρακτηριστικά των ιδεοτύπων, αλλά παραλλαγές τους (Ferragina and Seeleib-Kaiser 2011:3). Δεύτερον, ότι τα ευρωπαϊκά καθεστώτα ευημερίας δεν αποτελούν «αμετακίνητες οντότητες» (immovable objects) (Pierson, 1998) ή «παγωμένα τοπία» (frozen landscapes) (Esping-Andersen 1996). Κατά τις τελευταίες δεκαετίες μια σειρά ραγδαίων οικονομικών και κοινωνικών μεταβολών που σηματοδότησαν τη μετάβαση στη μεταβιομηχανική εποχή, όπως η παγκοσμιοποίηση, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, η αποβιομηχάνιση, η μετανάστευση, η δημογραφική γήρανση, οι αλλαγές των εργασιακών και οικογενειακών προτύπων, αλλά και η πρόσφατη οικονομική κρίση, έχουν οδηγήσει σε τροχιές αναδιάταξης (recalibration). Τα ευρωπαϊκά καθεστώτα ευημερίας, από τη νεοφιλελεύθερη περιστολή κατά τη δεκαετία του 80 μέχρι τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 90, την «ενεργό ευημερία» και την «κοινωνική επένδυση» τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια και μέχρι την έναρξη της κρίσης, έως την εκ νέου κατίσχυση του δόγματος λιτότητας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής διακυβέρνησης της τρέχουσας οικονομικής κρίσης (Πετμεζίδου 2014). Οι προκλήσεις αυτές αλληλεπιδρούν με διαφορετικό τρόπο με τις «τροχιές εξάρτησης» (path dependency) των παραπάνω διακριτών καθεστώτων ευημερίας και δημιουργούν διαφορετικά πλαίσια για τις μελλοντικές εξελίξεις.

2.2. Καθεστώτα Ευημερίας και Έλλειψη Στέγης

Η έλλειψη στέγης αποτελεί πιθανότατα μια από τις πιο αντιπροσωπευτικές διαστάσεις του πολυδιάστατου και πολυσύνθετου χαρακτήρα του κοινωνικού αποκλεισμού. Πρόκειται για ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο χαρακτηρίζεται από ετερογένεια στις προσπάθειες κατανόησης του (Torgensen 1987, Kemeny 1995, Malpass and Murie 1999) αλλά και το ίδιο συνιστά το

αποτέλεσμα της επίδρασης ενός ετερόκλητου φάσματος παραγόντων (Edgar 2009). Οι προκαταρκτικές αυτές επισημάνσεις καταδεικνύουν και τις εγγενείς δυσκολίες της συγκριτικής διερεύνησής του, από τη στιγμή που η συγκριτική κοινωνική έρευνα προϋποθέτει τη δυνατότητα ύπαρξης ομογενοποιημένων συνόλων, προκειμένου να είναι συμβατή η μεταξύ τους σύγκριση.

Ο πολυσύνθετος χαρακτήρας του προβλήματος της έλλειψης στέγης, σε συνδυασμό με την απουσία πρωτογενών δεδομένων, τα οποία μάλιστα να είναι συμβατά σε συγκριτική προοπτική, αποτελεί ένα κρίσιμο εμπόδιο σε μια προσπάθεια συγκριτικής διερεύνησης του, καθώς και στον συσχετισμό του με την ευρύτερη συζήτηση περί καθεστώτων ευημερίας. Γεγονός που γίνεται αντιληπτό στις περιορισμένες μέχρι σήμερα απόπειρες. Οπωσδήποτε, η ύπαρξη αστέγων συμβολίζει τη μεγαλύτερη ή μικρότερη αποτυχία των καθεστώτων ευημερίας για εξάλειψη της απόλυτης φτώχειας. Οι Edgar et al. (1999) βασιζόμενοι στην τυπολογία του Esping-Andersen (1990) υποστήριξαν πως το φαινόμενο των αστέγων οδηγεί στη συνολική αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας των συστημάτων κοινωνικής προστασίας. Ωστόσο, υπάρχουν συγκεκριμένες περιπτώσεις χωρών που οι διαστάσεις του προβλήματος γίνονται σαφώς πιο ορατές. Υπό αυτή την έννοια η τελική διαμόρφωση των ποιοτικών και των ποσοτικών χαρακτηριστικών του άστεγου πληθυσμού φαίνεται να επηρεάζεται από την ευρύτερη δομή και φιλοσοφία των καθεστώτων ευημερίας (Edgar et al. 1999:24).

Είναι όμως γεγονός ότι από την επισκόπηση της περιορισμένης διεθνούς βιβλιογραφίας δεν προκύπτουν οριστικά συμπεράσματα για τη σχέση αυτή. Η απουσία συγκρίσιμων πρωτογενών δεδομένων οδηγούσε μέχρι πρόσφατα περισσότερο σε λογικές υποθέσεις, παρά σε εμπειρικές αποδείξεις. Για παράδειγμα, η μελέτη των Stephens and Fitzpatrick (2007) επεσήμανε ότι η φύση, όπως και η έκταση, της έλλειψης στέγης σχετίζεται με τα καθεστώτα ευημερίας και την επίδραση τους στα συστήματα στέγασης. Καθεστώτα ευημερίας που εμφανίζουν υψηλά επίπεδα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, όχι μόνο παρουσιάζουν μεγαλύτερη έκταση φαινομένων έλλειψης στέγης, αλλά και η ανθρωπογεωγραφία του άστεγου πληθυσμού προέρχεται από αίτια δομικών ή διαρθρωτικών παραγόντων και όχι ατομικών επιλογών. Αλλά και αντίστροφα, χώρες με χαμηλά επίπεδα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού είναι λογικό να εμφανίζουν λιγότερα φαινόμενα έλλειψης στέγης, με τα χαρακτηριστικά του άστεγου πληθυσμού να οφείλονται σε μεγάλο βαθμό, σε ατομικές επιλογές, όπως η εξάρτηση από

ναρκωτικές ουσίες ή αλκοόλ (Stephens and Fitzpatrick 2007:209). Εντούτοις, μεταγενέστερες εμπειρικές διερευνήσεις αντιμετωπίζουν με επιφυλακτικότητα τέτοιου είδους λογικές υποθέσεις, παρουσιάζοντας ενδείξεις μιας όχι απόλυτα ευθύγραμμης σχέσης μεταξύ καθεστώτων ευημερίας και έλλειψης στέγης.

Για παράδειγμα, η μελέτη των Benjaminsen et al. (2009), βασισμένη στην τυπολογία του Esping-Andersen (1990), επιχείρησε μια συγκριτική εξέταση των στρατηγικών αντιμετώπισης της έλλειψης στέγης στα σοσιαλδημοκρατικά και τα φιλελεύθερα καθεστώτα ευημερίας. Τα αποτελέσματα της έρευνας αναδεικνύουν τη διαφορετική φύση των στεγαστικών συστημάτων των υπό εξέταση χωρών, που ωστόσο δεν ανταποκρίνονται πλήρως στα χαρακτηριστικά των καθεστώτων ευημερίας, εντός των οποίων ταξινομούνται (Benjaminsen et. al. 2009: 43). Επίσης, μεταγενέστερη μελέτη των Fitzpatrick and Stephens (2014), εμπλουτισμένη αυτή τη φορά με εμπειρικά δεδομένα, επεδίωξε την εξακρίβωση της σχέσης μεταξύ καθεστώτων ευημερίας, κοινωνικών αξιών και φαινομένων έλλειψης στέγης. Για την συγκριτική διερεύνηση επιλέχθηκαν χώρες – εκπρόσωποι έξι καθεστώτων ευημερίας (φιλελεύθερο, κορπορατιστικό, σοσιαλδημοκρατικό, νότιο, φιλελεύθερο μετα-κομμουνιστικό και συντηρητικό μετα-κομμουνιστικό), με τα ευρήματα να αποδοθούν μερικώς κάποιες λογικές υποθέσεις σχετικά με τις προεκτάσεις των ευρύτερων χαρακτηριστικών των καθεστώτων ευημερίας. Ένα από τα σημαντικότερα συμπεράσματα που προέκυψαν είναι ότι τα καθεστώτα ευημερίας με εξισωτικές κοινωνικές πολιτικές (βλ. σοσιαλδημοκρατικό) δεν φαίνεται να επιδεικνύουν το σύννηδες διευρυμένο κοινωνικό τους ενδιαφέρον σε κοινωνικές ομάδες που δεν καταφέρνουν να προσαρμοστούν επαρκώς στις κυρίαρχες κοινωνικές αξίες. Στη Σουηδία, για παράδειγμα, παρατηρούνται σοβαρά εμπόδια στην παροχή βοήθειας σε όσους ανθρώπους εμφανίζουν προβλήματα αλκοολισμού ή εξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες. Παράλληλα, στις συγκεκριμένες ομάδες παρατηρείται η ύπαρξη πρακτικών κοινωνικού ελέγχου, οι οποίες σε φιλελεύθερα κράτη ευημερίας μάλλον δεν θα ήταν αποδεκτές. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν, επίσης, οι ισχυρισμοί ότι τα οικογενειοκεντρικά (familistic) καθεστώτα ευημερίας είναι αναποτελεσματικά στη παροχή προστασίας σε περιθωριοποιημένα άτομα εκτός οικογένειας. Για παράδειγμα, το Ηνωμένο Βασίλειο το οποίο διαθέτει μια ατομοκεντρική προσέγγιση, φαίνεται να εμφανίζει καλύτερη αποτελεσματικότητα στην προστασία των νέων σε ηλικία αστέγων από τις περιπτώσεις του Μεσογειακού, του Ηπειρωτικού ή του Μετα-κομμουνιστικού καθεστώτος (Fitzpatrick and Stephens 2014:229).

Τέτοιου είδους μελέτες δείχνουν ότι το εγχείρημα μιας ευθύγραμμης προέκτασης των ουσιωδών χαρακτηριστικών των καθεστώτων ευημερίας δεν αποτυπώνει απόλυτα την πραγματική φυσιολογία των φαινομένων έλλειψης στέγης. Καθεστώτα ευημερίας τα οποία σε μακρο-επίπεδο εμφανίζουν γενναιόδωρες κοινωνικές παροχές δεν φαίνεται, σε μικρο-επίπεδο, να συμπεριφέρονται ανάλογα σε περιπτώσεις κοινωνικών ομάδων που θεωρούν ότι δεν σέβονται τις κυρίαρχες κοινωνικές αξίες (O'Sullivan 2010:72). Ή, ακόμη, οι μηχανισμοί ελέγχου του δημόσιου χώρου, για παράδειγμα στη Νορβηγία, εφαρμόζουν «τιμωρητικές» πολιτικές για όσους καταλήγουν να είναι άστεγοι, εξαιτίας προβλημάτων αλκοολισμού (Dyb 2013:373-4). Μπορεί, επομένως, χώρες του Σοσιαλδημοκρατικού καθεστώτος να καταβάλουν μεγάλη προσπάθεια για την επίτευξη εξισωτικών κοινωνικών πολιτικών, όμως αυτή συνυφαίνεται με κυρίαρχες αξίες όπως η κοινωνική συνοχή, η συμμόρφωση της συμπεριφοράς στους κανόνες και η ατομική υπευθυνότητα (Fitzpatrick and Stephens 2014:229). Οι διαπιστώσεις αυτές δημιουργούν την ανάγκη μεγαλύτερου αναστοχασμού και εμπειρικής εμβάθυνσης για να διαπιστωθεί αν αποτελούν εξαιρέσεις στον κανόνα ή σημαντικές μεταβολές της παραδοσιακής υφής των καθεστώτων ευημερίας.

3. Η Εμπειρική διερεύνηση

3.1. Η Μεθοδολογία της Έρευνας

Από την μέχρι τώρα ανάλυση έχει τεκμηριωθεί επαρκώς ότι η εξέταση της σχέσης των φαινομένων έλλειψης στέγης με την ευρύτερη διάρθρωση των καθεστώτων ευημερίας συνιστά ένα περίπλοκο εγχείρημα. Μια σειρά σημαντικών περιορισμών καθιστά την διατύπωση βεβαιοτήτων, μάλλον, ανέφικτη. Για τον λόγο αυτό οι συσχετίσεις που θα επιχειρηθούν παρακάτω έχουν πειραματικό χαρακτήρα. Πρόκειται για μια πρώτη απόπειρα δοκιμών που δυσχεραίνεται από πολλούς παράγοντες. Ο πρώτος, σχετίζεται με τις εγγενείς δυσκολίες της ίδιας της συγκριτικής μεθόδου στις κοινωνικές επιστήμες (Mjsoet and Clausen 2007) και ειδικότερα της εφαρμογής της στη συγκριτική μελέτη των καθεστώτων ευημερίας (Kennet 2013). Ο δεύτερος, αφορά στην εγγενή πολυπλοκότητα, τη διευρυμένη ποικιλομορφία και την υψηλή ετερογένεια που εμφανίζει η έλλειψη στέγης ως κοινωνικό φαινόμενο αλλά και ως αντικείμενο ακαδημαϊκής διερεύνησης. Τα φαινόμενα έλλειψης στέγης προκαλούνται από ετερόκλητα αίτια, εκδηλώνονται με διάφορες μορφές και μελετώνται πολύ-επιστημονικά και διεπιστημονικά από διαφορετικές επιστημονικές πειθαρχίες (ενδεικτικά Anderson 2003). Η αναγκαιότητα θεμελίωσης κοινής ορολογίας εκκρεμεί, με αποτέλεσμα τον κατακερματισμό ορισμών, μεθόδων και τεχνικών μέτρησης του προβλήματος μεταξύ των κρατών μελών (Busch-Geetsema 2014:89-90). Ο τρίτος, που εφάπτεται με τους δύο παραπάνω, αφορά στην αντικειμενική ανεπάρκεια ή την πλήρη απουσία συγκρίσιμων πρωτογενών δεδομένων για την έλλειψη στέγης στην πλειοψηφία των ευρωπαϊκών χωρών (Busch-Geertsema 2010). Παρότι ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες τα τελευταία χρόνια έχουν ξεκινήσει προσπάθειες προσέγγισης του φαινομένου (π.χ. Σουηδία, Γερμανία, Ιρλανδία), εξακολουθούν να είναι αδιαμφισβήτητα λίγες (FEANTSA 2012a:10). Η απουσία δεδομένων δημιουργεί σημαντικά εμπόδια στην εξαγωγή ασφαλών διαπιστώσεων βασισμένων σε στοιχεία, με αποτέλεσμα οποιαδήποτε απόπειρα να μοιάζει εφικτή μόνο μέσω της εξέτασης παράπλευρων διαστάσεων. Η έλλειψη αξιόπιστων πρωτογενών δεδομένων οφείλεται και στο γεγονός ότι η έλλειψη στέγης για χρόνια αποτέλεσε ένα κοινωνικό πρόβλημα με πολλές κρυφές και ανεξερεύνητες όψεις, γεγονός που γεννά αντικειμενικές δυσκολίες. Για παράδειγμα, οι άστεγοι είναι ένας δυναμικός πληθυσμός, δεν διαθέτουν σταθερά σημεία διαμονής, πολλές φορές έχουν απωλέσει τα επίσημα έγγραφα

τους, αντιμετωπίζουν δυσκολίες ή δισταγμούς στην πρόσβαση τους στις κοινωνικές υπηρεσίες (Edgar 2009).

Δεδομένων των παραπάνω περιορισμών και δυσκολιών, η παρούσα εμπειρική διερεύνηση της σχέσης της έλλειψης στέγης με τα καθεστάτα ευημερίας διέπεται από μεθοδολογικούς περιορισμούς. Όσον αφορά το ζήτημα ορισμού της έλλειψης στέγης, η παρούσα εργασία υιοθετεί την ταξινόμηση της ευρωπαϊκής τυπολογίας ETHOS της FEANTSA (2006). Ειδικότερα, θα εστιάσει στις δύο πρώτες κατηγορίες της, που αναφέρονται αποκλειστικά στην έλλειψη στέγης και όχι ευρύτερα σε ζητήματα στεγαστικού αποκλεισμού. Αυτές είναι η κατηγορία των αστέγων που ζουν στο δρόμο (homeless), καθώς και αυτή των στερούμενων κατοικίας (houseless). Αποκλείονται λοιπόν από τον πληθυσμό της παρούσας έρευνας η τρίτη και η τέταρτη κατηγορία της ETHOS που αναφέρονται στο στεγαστικό αποκλεισμό, δηλαδή στους ανθρώπους που ζουν σε επισφαλείς συνθήκες στέγασης (people living in insecure accommodation) και σ' αυτούς που διαβιών σε ανεπαρκή ή ακατάλληλα καταλύματα (people living in inadequate accommodation). Έπειτα, θα περιοριστούμε στην αξιοποίηση των εμπειρικών δεδομένων που είναι διαθέσιμα. Τέτοιου είδους παρεμφερείς δείκτες, για τους δομικούς παράγοντες για παράδειγμα, μπορεί να είναι τα ποσοστά φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού ή τα ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας (Eliot and Krivo 1991).

Λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμούς αυτούς, η εμπειρική διερεύνηση της βασική υπόθεσης εργασίας θα επιχειρηθεί με δύο τρόπους. Πρώτον με την περιγραφική ανάλυση στατιστικών στοιχείων, αξιοποιώντας πρωτογενή δεδομένα από τις σχετικές βάσεις δεδομένων της Eurostat και του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για την Έλλειψη Στέγης. Δεύτερον με την επισκόπηση πρωτογενών επίσημων κειμένων, όπως οι εθνικές στρατηγικές των υπό εξέταση χωρών, αλλά και δευτερογενών δεδομένων από τη διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με τους τρόπους αντιμετώπισης του προβλήματος της έλλειψης στέγης στις υπό εξέταση χώρες. Για την κατά το δυνατόν ευκρινέστερη εικόνα σε ένα, εκ προοιμίου, θολό συγκριτικό τοπίο επιλέχθηκαν έξι χώρες - εκπρόσωποι των καθεστώτων ευημερίας που ομαδοποιήθηκαν στην δεύτερη ενότητα της εργασίας. Βασικό κριτήριο για την επιλογή τους αποτέλεσε η μεγαλύτερη δυνατή διαθεσιμότητα συγκρίσιμων πρωτογενών δεδομένων. Στη βάση αυτή οι χώρες που επιλέχθηκαν είναι οι εξής: Σουηδία (Σοσιαλδημοκρατικό), Γερμανία (Κορπορατιστικό), Ιρλανδία (Φιλελεύθερο), Ελλάδα (Νότιο), Σλοβενία (Συντηρητικό Μετα-κομμουνιστικό) και

Πολωνία (Φιλελεύθερο Μετα-κομμουνιστικό). Η εμπειρική διερεύνηση που ακολουθεί φιλοδοξεί στην έναρξη ενός διαλόγου που μέχρι σήμερα χαρακτηρίζεται από υπανάπτυξη και πολλά ανεξερευνήτα σημεία.

3.2. Παρουσίαση και Ανάλυση των Δεδομένων

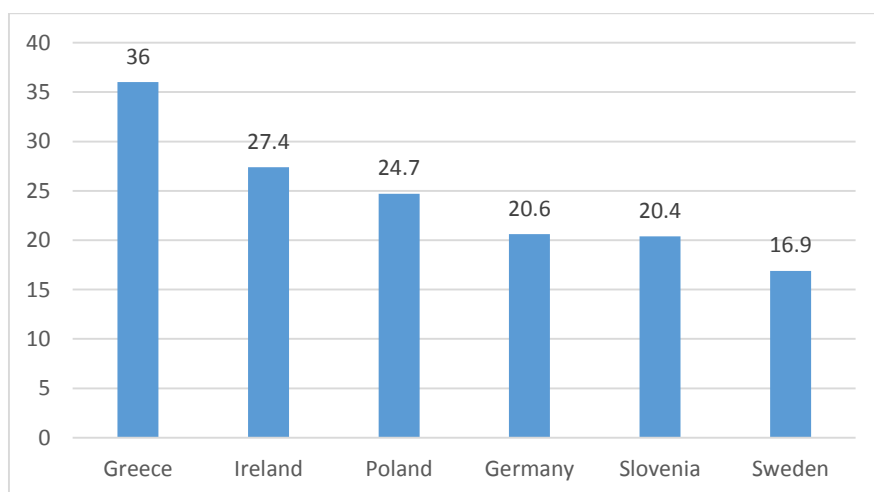
Στην ενότητα αυτή θα παρουσιαστεί η ανάλυση των διαθέσιμων πρωτογενών στοιχείων που αναφέρονται στη σχέση καθεστώτων ευημερίας και έλλειψης στέγης. Η εμπειρική διερεύνηση συνδυάζει την αξιοποίηση ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων. Όσον αφορά τα πρώτα, επιχειρείται μια συγκριτική ανάλυση στατιστικών δεδομένων που αναφέρονται (α) σε ευρύτερους δομικούς παράγοντες που επιδρούν στον κίνδυνο εμφάνισης του φαινομένου της έλλειψης στέγης (πχ. φτώχεια, κοινωνικός αποκλεισμός, κλπ.), και (β) σε ζητήματα που σχετίζονται ειδικότερα με τις πολιτικές για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης (πχ. στεγαστική αποστέρηση, παροχή κοινωνικής κατοικίας κλπ). Όσον αφορά τα δεύτερα, επιχειρείται η συγκριτική ανάλυση δύο σημαντικών διαστάσεων για την ποιότητα και την πληρότητα των πολιτικών που αναπτύσσονται για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης. Αυτά είναι η συστηματικότητα στην καταγραφή του ίδιου του κοινωνικού φαινομένου αλλά, πρωτίστως, η ύπαρξη και ο τύπος των εθνικών στρατηγικών για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης, που αποτελούν σημαντικές βοηθητικές παραμέτρους για την κατανόηση της υπό εξέταση σχέσης.

3.2.1. Ποσοτική ανάλυση: Συγκριτική Παρουσίαση Πρωτογενών Στατιστικών Δεδομένων

Η συγκριτική ανάλυση που επιχειρείται εδώ αφορά σε παράγοντες οι οποίοι, άμεσα ή έμμεσα, συναρτώνται με πτυχές του φαινομένου της έλλειψης στέγης. Οι σχετικοί πίνακες αναφέρονται σε δείκτες, όπως ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, η μακροχρόνια ανεργία, τα ποσοστά φτωχών νοικοκυριών επί του συνολικού πληθυσμού, η διαθεσιμότητα κοινωνικής κατοικίας επί του συνολικού ποσοστού κτιριακού αποθέματος, η σοβαρή στεγαστική αποστέρηση και τέλος η ποιότητα των υπηρεσιών κοινωνικής κατοικίας.

Στον πίνακα 1 παρουσιάζονται τα επίπεδα κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στις έξι χώρες εκπροσώπους των καθεστώτων ευημερίας που επιλέχθηκαν. Τα ποσοστά αυτά σε μεγάλο βαθμό δίνουν ένα γενικό τόνο για τη διάρθρωση και την δομή των καθεστώτων ευημερίας και αντανακλούν το εύρος και την έκταση των κοινωνικών προβλημάτων που κάθε κοινωνία αντιμετωπίζει. Παράλληλα, αποτελούν ένα δομικό παράγοντα που ευνοεί την εμφάνιση φαινομένων έλλειψης στέγης.

Πίνακας 1: Ποσοστά Κινδύνου Φτώχειας και Κοινωνικού Αποκλεισμού επί του Συνολικού Πληθυσμού το Έτος 2014

Πηγή: Eurostat 2016a

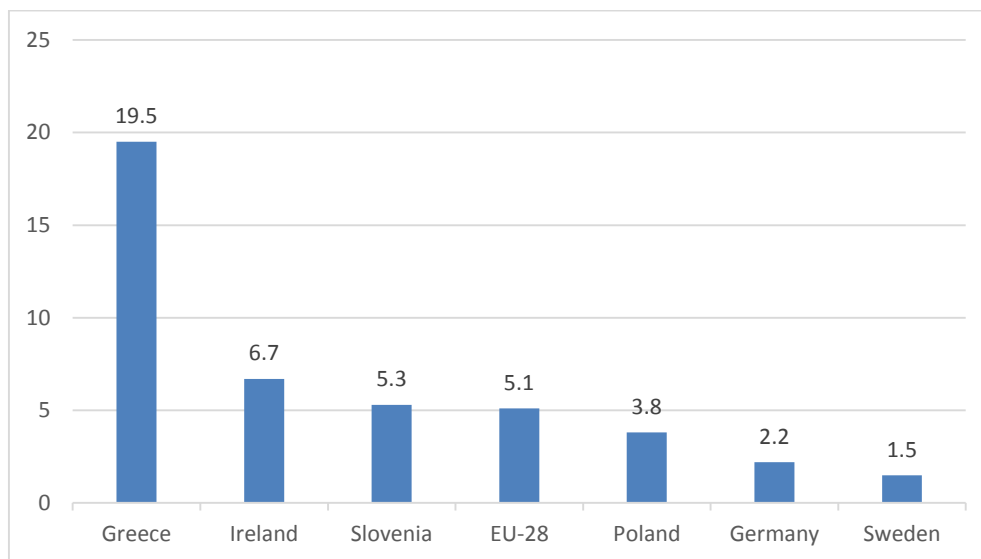

Από μια πρώτη ανάγνωση του πίνακα 1 προκύπτουν κατά κύριο λόγο αναμενόμενα αποτελέσματα. Τα μεγαλύτερα ποσοστά κινδύνου φτώχειας ή/και κοινωνικού αποκλεισμού - πάνω από τον μέσο όρο στην ΕΕ-28 (24,5%) – εμφανίζουν οι χώρες εκπρόσωποι του Φιλελεύθερου, του Φιλελεύθερου Μετα-κομμουνιστικού και του Νότιου καθεστώτος ευημερίας. Πρόκειται αντίστοιχα για την Ιρλανδία, η οποία ξεπερνά τον μέσο όρο κατά τρεις περίπου ποσοστιαίες μονάδες (27,4%), την Πολωνία, η οποία κινείται λίγο πάνω από τον μέσο όρο (24,7%), και για την Ελλάδα που αποκλίνει σημαντικά από τις υπόλοιπες πέντε χώρες και κατά περίπου 12 ποσοστιαίες μονάδες πάνω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (36%). Γεγονός που ερμηνεύεται από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και του αυστηρού δημοσιονομικού ελέγχου που της έχει επιβληθεί κατά την τελευταία πενταετία. Από την άλλη πλευρά, τα χαμηλότερα ποσοστά εμφανίζουν οι εκπρόσωποι του Σοσιαλδημοκρατικού καθεστώτος (Σουηδία 16,9%), του Κορπορατιστικού (Γερμανία 20,6%) αλλά και του Συντηρητικού Μετα-κομμουνιστικού (Σλοβενία 20,4%). Αξίζει να σημειωθεί ότι η εκπρόσωπος του Συντηρητικού Μετα-κομμουνιστικού καθεστώτος (Σλοβενία) φαίνεται οριακά να τα καταφέρνει καλύτερα από αυτή του Κορπορατιστικού (Γερμανία), επιτυγχάνοντας μέσα στην κρίση να διατηρεί καλύτερα επίπεδα προστασίας για τα χαμηλότερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα απ' ότι καθεστώτα με ισχυρή παράδοση κοινωνικής πολιτικής.

Στον πίνακα 2 παρουσιάζονται τα ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας στις έξι εκπροσώπους των καθεστώτων ευημερίας που επιλέχθηκαν. Η μακροχρόνια ανεργία συνιστά έναν ακόμη σημαντικό δομικό παράγοντα εμφάνισης της έλλειψης στέγης, καθώς η συμμετοχή στην αγορά εργασίας αποτελεί τη βασική πηγή εισοδήματος. Η έλλειψη του τελευταίου για μεγάλο χρονικό διάστημα και σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, όπως η απουσία ιδιόκτητης κατοικίας ή στήριξης από το οικογενειακό ή ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, είναι δυνατόν να αποτελέσει σοβαρό παράγοντα κινδύνου για έλλειψη στέγης. Επομένως δεν μπορεί, παρά να συμπεριλαμβάνεται σε οποιαδήποτε σχετική εξέταση. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πίνακα, οι χώρες που εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά από τον μέσο όρο της ΕΕ-28 είναι εκείνες του Φιλελεύθερου (Ιρλανδία 6,7%), του Συντηρητικού Μετα-κομμουνιστικού (Σλοβενία 5,3%) και του Νότιου καθεστώτος (Ελλάδα 19,5%), με την τελευταία να αποκλίνει και σ' αυτή την περίπτωση σε μεγάλο βαθμό από τις υπόλοιπες (περίπου 14,5 ποσοστιαίες μονάδες πάνω από τον μέσο όρο). Αντίθετα, τα χαμηλότερα ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας εμφανίζουν η Γερμανία (2,2%), γεγονός αναμενόμενο αν αναλογιστεί κανείς την μεγάλη έμφαση που δίνει το Κορπορατιστικό καθεστώς στην παράμετρο της απασχόλησης, αλλά και

η Σουηδία (1,5%), που επίσης διακρίνεται παραδοσιακά για την αποτελεσματικότητα των πολιτικών απασχόλησης της. Αξιοσημείωτη είναι, τέλος, η επίδοση της εκπροσώπου του Φιλελεύθερου Μετα-κομμουνιστικού καθεστώτος (Πολωνία 3,8%), που επιτυγχάνει να κινηθεί κάτω από τον μέσο όρο σε μια κρίσιμη δομική διάσταση για την εμφάνιση του κινδύνου έλλειψης στέγης.

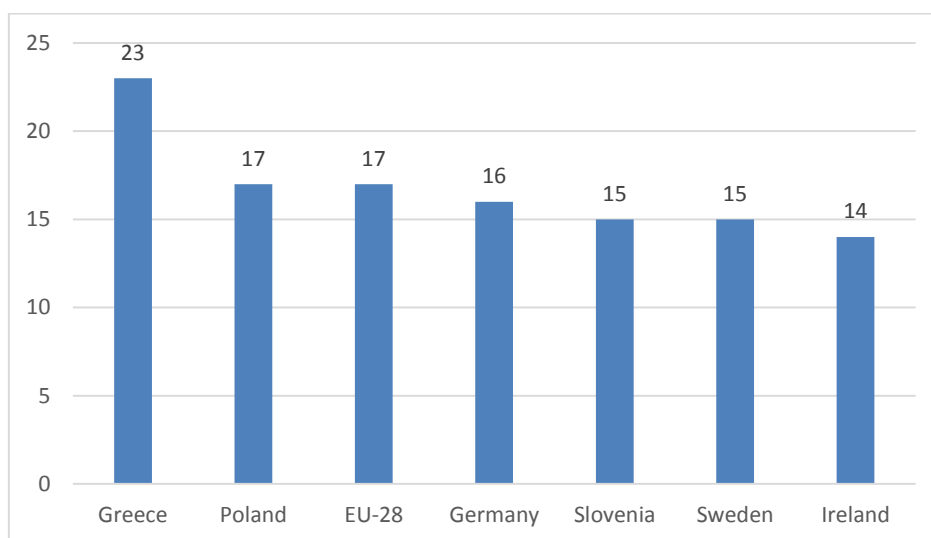
Πίνακας 2: Συνολικά Ποσοστά Μακροχρόνιας Ανεργίας κατά το Έτος 2014

Πηγή: Eurostat 2016b

Οι πίνακες που ακολουθούν αξιοποιούν στατιστικά δεδομένα που αφορούν ειδικότερα στο φαινόμενο της έλλειψης στέγης και προέρχονται από μελέτη του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για την Έλλειψη Στέγης της FEANTSA (2015), με αντικείμενο την επισκόπηση των φαινομένων στεγαστικού αποκλεισμού στην Ευρώπη. Στον πίνακα 3 παρουσιάζεται το ποσοστό των φτωχών νοικοκυριών επί του συνολικού πληθυσμού το 2013. Ο δείκτης αυτός είναι ιδιαίτερα σημαντικός, καθώς τα φτωχά νοικοκυριά είναι εκείνα που φέρονται να είναι περισσότερο εκτεθειμένα και ευάλωτα στον κίνδυνο του στεγαστικού αποκλεισμού.

Πίνακας 3: Ποσοστό Φτωχών Νοικοκυριών επί του Συνολικού Πληθυσμού το 2013

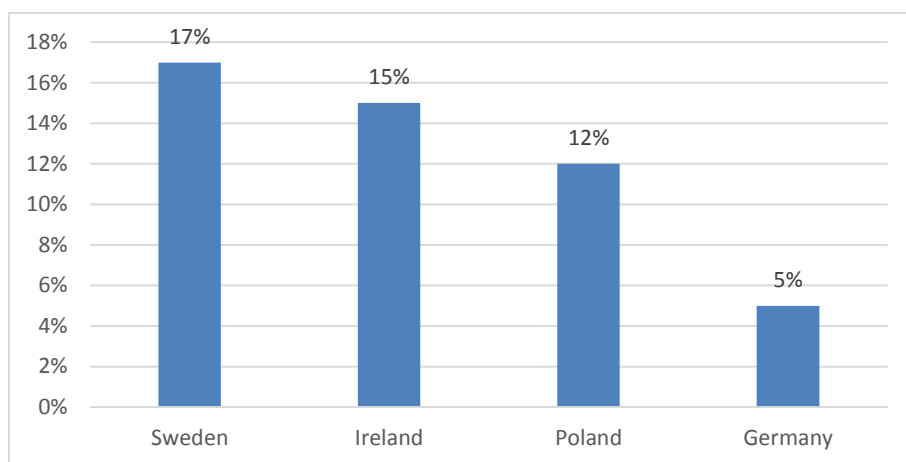

Πηγή:FEANTSA 2015:15

Από τα στοιχεία του πίνακα προκύπτει ότι τα χαμηλότερα ποσοστά εμφανίζει η εκπρόσωπος του Φιλελεύθερου καθεστώτος (Ιρλανδία, 14%), που ξεπερνά ακόμη και την εκπρόσωπο του Σοσιαλδημοκρατικού (Σουηδία, 15%). Αξιοσημείωτη είναι, επίσης, η επίδοση της εκπροσώπου του Συντηρητικού Μετα-κομμουνιστικού καθεστώτος (Σλοβενία, 15%), που τα καταφέρνει και πάλι καλύτερα σε σχέση με την εκπρόσωπο του Κορπορατιστικού (Γερμανία, 16%). Η εκπρόσωπος του Φιλελεύθερου Μετα-κομμουνιστικού (Πολωνία, 17%) κινείται στον μέσο όρο της ΕΕ-28, ενώ τα υψηλότερα ποσοστά εμφανίζει για μια ακόμη φορά η εκπρόσωπος του Νότιου καθεστώτος (Ελλάδα, 23%).

Ο πίνακας 4 σηματοδοτεί την μετατόπιση σε πιο ειδικές διαστάσεις της κοινωνικής πολιτικής κατοικίας, παρουσιάζοντας στατιστικά δεδομένα για το ποσοστό παροχής δομών κοινωνικής κατοικίας, επί του συνολικού κτιριακού αποθέματος σε τέσσερις χώρες (Σουηδία, Ιρλανδία, Πολωνία και Γερμανία). Διευκρινίζεται ότι για τις υπόλοιπες δύο χώρες που εξετάζονται δεν υπήρχαν διαθέσιμα δεδομένα.

Πίνακας 4: Ποσοστό Παροχής Κοινωνικής Κατοικίας σε 4 Χώρες Εκπροσώπους Καθεστώτων Ευημερίας ως Ποσοστό του Συνολικού Κτιριακού Αποθέματος

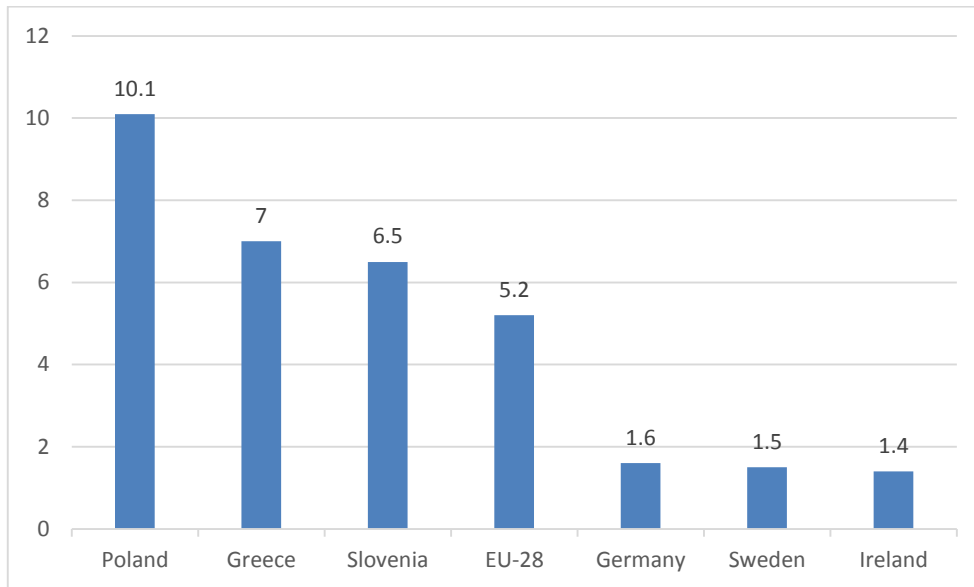

Πηγή: Pleace et. al. 2011:41

Από την ανάλυση του πίνακα 4 προκύπτει ότι η μεγαλύτερη διαθεσιμότητα δομών κοινωνικής κατοικίας επί του συνολικού κτιριακού αποθέματος εμφανίζεται στην εκπρόσωπο του Σοσιαλδημοκρατικού καθεστώτος (Σουηδία, 17%). Υψηλά ποσοστά επιτυγχάνει σε ακόμα μια πτυχή η εκπρόσωπος του Φιλελεύθερου (Ιρλανδία, 15%). Η εκπρόσωπος του Φιλελεύθερου Μετα-κομμουνιστικού δείχνει να βρίσκεται λίγο πίσω από τις δύο χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά (Πολωνία, 12%), ενώ αξιοσημείωτα είναι τα χαμηλά επίπεδα της εκπροσώπου του Κορπορατιστικού (Γερμανία, 5%).

Ο πίνακας 5 αναφέρεται στην παράμετρο της σοβαρής στεγαστικής αποστέρησης των νοικοκυριών (severe housing deprivation). Παράμετρος που είναι σύμφυτη με τον κίνδυνο εμφάνισης φαινομένων έλλειψης στέγης. Η παράμετρος αυτή προσεγγίζεται από την FEANTSA με τη μορφή του ποσοστού σοβαρής στεγαστικής αποστέρησης.

Πίνακας 5: Ποσοστό Σοβαρής Στεγαστικής Αποστέρησης το Έτος 2013

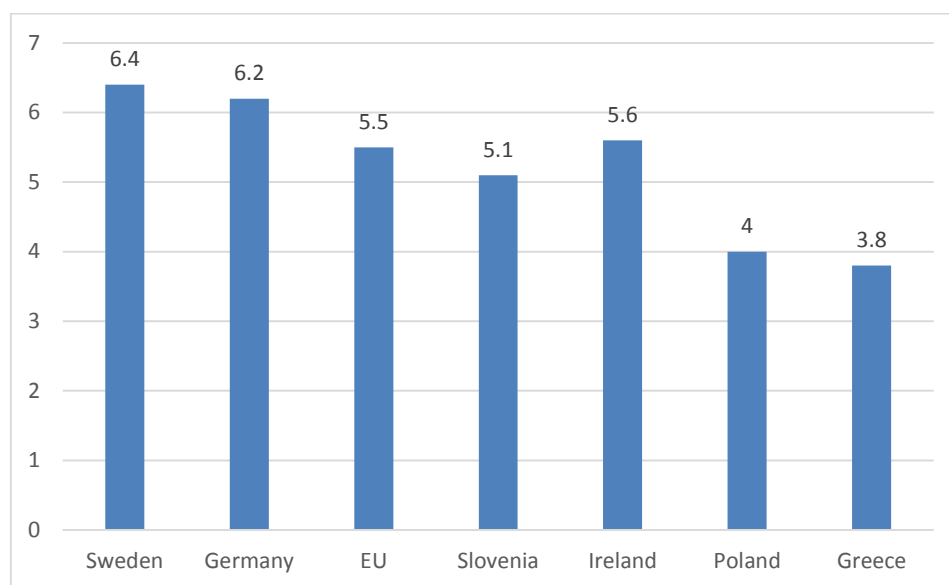

Πηγή:FEANTSA 2015:31

Από την επεξεργασία των στοιχείων διαπιστώνεται ότι στις ειδικές διαστάσεις που αφορούν φαινόμενα στεγαστικού αποκλεισμού παρατηρούνται οι αντιφάσεις που έχουν επισημανθεί στη μέχρι τώρα περιορισμένη βιβλιογραφία. Για παράδειγμα, η εκπρόσωπος του Φιλελεύθερου καθεστώτος (Ιρλανδία, 1,4%) επιτυγχάνει τον χαμηλότερο ρυθμό σοβαρής στεγαστικής αποστέρησης. Οι εκπρόσωποι του Κορπορατιστικού (Γερμανία, 1,6%) και του Σοσιαλδημοκρατικού (Σουηδία, 1,5%) καθεστώτος κινούνται σε επίσης χαμηλά επίπεδα συγκριτικά με τον μέσο όρο της ΕΕ-28 (5,2%). Οι εκπρόσωποι του Συντηρητικού Μετακομμουνιστικού (Σλοβενία, 6,5%), του Νότιου (Ελλάδα, 7%) και του Φιλελεύθερου Μετακομμουνιστικού (Πολωνία, 10%) αντιμετωπίζουν τα σοβαρότερα προβλήματα στεγαστικής αποστέρησης, καθώς κινούνται πάνω από τον μέσο όρο της ΕΕ-28.

Ο τελευταίος πίνακας (πίνακας 6) παρουσιάζει στοιχεία που σχετίζονται με τις υποκειμενικές αντιλήψεις για την ποιότητα των υπηρεσιών κοινωνικής κατοικίας στις έξι χώρες που εξετάζονται. Η ποιότητα των υπηρεσιών αυτών αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό και την αποτελεσματικότητα όσον αφορά την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου, που δεν είναι άλλος από την αποτροπή εμφάνιση του κινδύνου έλλειψης στέγης. Τα στοιχεία αναπαράγονται από την FEANTSA (2015:36) και προέρχονται από έρευνα του Eurofound (2012).

Πίνακας 6: Αξιολόγηση της Ποιότητας Υπηρεσιών Κοινωνικής Κατοικίας (2012)

Πηγή: Eurofund 2012, Αναδημοσίευση από FEANTSA 2015:36

Από τα στοιχεία του πίνακα προκύπτει ότι μεγαλύτερος βαθμός ικανοποίησης από την ποιότητα των υπηρεσιών εμφανίζεται στην εκπρόσωπο του Σοσιαλδημοκρατικού καθεστώτος (Σουηδία, 6,4%) και αμέσως μετά στην εκπρόσωπο του Κορπορατιστικού (Γερμανία, 6,2%). Πάνω από τον μέσο όρο καταφέρνει για ακόμα μια φορά να εμφανίζεται η εκπρόσωπος του Φιλελεύθερου καθεστώτος (Ιρλανδία, 5,6%). Αν και κάτω από αυτόν, σχετικά κοντά στο μέσο όρο της ΕΕ-28, κινείται η εκπρόσωπος του Συντηρητικού Μετα-κομμουνιστικού (Σλοβενία, 5,1%). Τα χαμηλότερα ποσοστά καταλαμβάνει και πάλι η εκπρόσωπος του Νότιου καθεστώτος (Ελλάδα, 3,8%) με την εκπρόσωπο του Φιλελεύθερου Μετα-κομμουνιστικού (Πολωνία, 4%) να κινείται αρκετά κοντά της.

3.2.2. Ποιοτική ανάλυση: η Καταγραφή και οι Στρατηγικές για την Αντιμετώπιση της Έλλειψης Στέγης

Πέρα από την περιγραφική ανάλυση των στατιστικών στοιχείων υπάρχουν και ποιοτικές διαστάσεις του ζητήματος, από τις οποίες μπορούν να εντοπιστούν ενδείξεις για την σχέση καθεστώτων ευημερίας και φαινομένων έλλειψης στέγης. Η ποιοτική διάσταση έχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της συσχέτισης των καθεστώτων ευημερίας με την έλλειψη

στέγης. Κι αυτό γιατί η παράμετρος της ποσοτικής καταγραφής των αστέγων υποκρύπτει αρκετές παραδοξότητες αλλά και παγίδες που καθιστούν δύσκολη την τεκμηρίωση της. Μια τέτοια παραδοξότητα έχει να κάνει με το γεγονός ότι οι μέθοδοι καταγραφής των φαινομένων έλλειψης στέγης δεν αναπτύσσονται σε όλες τις χώρες με ενιαίο τρόπο. Αντίθετα, εγχειρήματα καταγραφής πραγματοποιούνται συνήθως σε κράτη με ανεπτυγμένα συστήματα κοινωνικής πολιτικής. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, χώρες με διευρυμένους μηχανισμούς καταγραφής να εμφανίζουν καταγεγραμμένο μεγαλύτερο αριθμό αστέγων από κράτη που δεν πραγματοποιούν συστηματική καταγραφή. Το φαινόμενο αυτό έχει ονομαστεί στη βιβλιογραφία ως το παράδοξο των υπηρεσιών στατιστικής (service-statistics paradox) (Pleace et. al. 2011:26). Μέσα από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, μπορούν να αναδειχθούν ορισμένες τάσεις στα φαινόμενα έλλειψης στέγης των τελευταίων ετών (πίνακας 7). Για παράδειγμα χώρες, όπως η Πολωνία, αναφέρεται ότι διαθέτουν ένα ασθενές σύστημα καταγραφής δεδομένων για την έλλειψη στέγης. Αντίθετα, κράτη ευημερίας με μακροχρόνια παράδοση, όπως η Σουηδία, η Γερμανία και η Ιρλανδία, εμφανίζουν μια περισσότερο συγκροτημένη βάση δεδομένων σε Περιφερειακό ή Εθνικό Επίπεδο, η οποία βεβαίως δεν καλύπτει όλες τις μορφές έλλειψης στέγης. Καμία από τις χώρες που εξετάζονται δεν διαθέτει μια βάση δεδομένων που να καλύπτει συνολικά τις διαστάσεις του προβλήματος (Pleace et. al. 2011:31).

Πίνακας 7: Ποιότητα Συστήματος Καταγραφής Φαινομένων Έλλειψης Στέγης

Καθεστώς Ευημερίας	Χώρα – Εκπρόσωπος	Ποιότητα Δεδομένων
Σοσιαλδημοκρατικό	Σουηδία	Υψηλή
Κορπορατιστικό	Γερμανία	Υψηλή σε Περιφερειακό
Φιλελεύθερο	Ιρλανδία	Υψηλή
Νότιο	Ελλάδα	-
Συντηρητικό	Σλοβενία	-
Μετακομμουνιστικό		
Φιλελεύθερο	Πολωνία	Απουσία σε Εθνικό
Μετακομμουνιστικό		Επίπεδο

Πηγή:Pleace et. al. 2011:34

Ένα ακόμη σημαντικό ποιοτικό χαρακτηριστικό από το οποίο μπορούν να αντληθούν ενδείξεις για τη σχέση του φαινομένου της έλλειψης στέγης με τα καθεστώτα ευημερίας είναι η ύπαρξη

ή όχι ολοκληρωμένων (integrated) στρατηγικών για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Όπως προκύπτει από την έκθεση του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για την Έλλειψη Στέγης της FEANTSA (2012a) μόνο μια χώρα και μια περιφέρεια από τις έξι χώρες εκπροσώπους που εξετάζονται έχουν προχωρήσει προς αυτή την κατεύθυνση. Πρόκειται για την Ιρλανδία και την Περιφέρεια της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας στη Γερμανία (πίνακας 8).

Στην Ιρλανδία υιοθετήθηκε μια Στρατηγική για την διαχείριση των ενηλίκων αστέγων για την περίοδο 2008-2013 υπό τον τίτλο «Επιστροφή στο Σπίτι». Σκοπός της ήταν η ανάπτυξη ενός εθνικού πλαισίου πολιτικής συνοδευόμενου από ένα σχέδιο υλοποίησης (FEANTSA 2012a:37). Πρόσφατα, αποφασίστηκε επίσης η έναρξη ενός νέου διετούς σχεδίου για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης. Η παρέμβαση αφορά στην περίοδο Μαΐου 2014 – Δεκεμβρίου 2016. Στοχεύει στην περαιτέρω ενίσχυση της προτεραιότητας στη Στέγαση με την ενίσχυση της πρόσβασης σε μόνιμη κατοικία ως απάντηση σε όλες τις μορφές έλλειψης στέγης. Κυριότερη επιδίωξη αναδεικνύεται ο τερματισμός της μακροχρόνιας έλλειψης στέγης και του φαινομένου διαβίωσης στο δρόμο με την επιτάχυνση των ήδη εφαρμοζόμενων διαδικασιών (Irish Ministry of Housing and Planning 2014: 3).

Η Περιφέρεια της Βόρειας Ρηνανίας-Βεστφαλίας στη Γερμανία ανέπτυξε το 2009 ένα σχέδιο για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης. Παρόλο που δεν υπάρχει ολοκληρωμένη στρατηγική σε εθνικό επίπεδο στη Γερμανία, παρέχεται μια ισχυρή νομική βάση για την παροχή υπηρεσιών που ακολουθείται σε πολλές Περιφέρειες. Το ολοκληρωμένο Περιφερειακό σχέδιο δράσης που ανέπτυξε η Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία στοχεύει στη βελτίωση των μέτρων πρόληψης και παρέχει συνολικά ένα ολοκληρωμένο σχέδιο δράσης για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης σε τοπικό επίπεδο. Οι τομείς προτεραιότητας του συμπεριλαμβάνουν την προαγωγή καινοτόμων πολιτικών και τη μεταφορά γνώσης, την παρακολούθηση και την αξιολόγηση της διαδικασίας, όπως επίσης και έγκαιρες παρεμβάσεις στο ζήτημα των εξώσεων (FEANTSA 2012a:41). Η αξιολόγηση της Στρατηγικής διενεργήθηκε το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 2013. Δίνει μέχρι τώρα αρκετά ενθαρρυντικά μηνύματα. Κυρίως εξαιτίας του μεγάλου βαθμού εφαρμογής της Στρατηγικής και της αποδοχής που γνώρισε σε τοπικό επίπεδο.

Οι υπόλοιπες υπό εξέταση χώρες δεν διαθέτουν ένα ολοκληρωμένο σχέδιο δράσης, αντίστοιχο με αυτά που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Ωστόσο, από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτει ότι οι εκπρόσωποι του Σοσιαλδημοκρατικού (Σουηδία) και του Συντηρητικού Μετακομμουνιστικού καθεστώτος (Σλοβενία) είναι χώρες στις οποίες η κρατική κοινωνική πολιτική είναι κυρίαρχη στη διευθέτηση των προβλημάτων έλλειψης στέγης. Αντίθετα, στις εκπροσώπους του Νότιου (Ελλάδα) και του Φιλελεύθερου Μετακομμουνιστικού καθεστώτος (Πολωνία) διαπιστώνεται ένα υπολειμματικό πλαίσιο προστασίας με την Κοινωνία των Πολιτών να επωμίζεται το μεγαλύτερο βάρος της ευθύνης.

Ειδικότερα, η Σουηδία ανέπτυξε μια παρέμβαση για την χρονική περίοδο 2007-2009 με τον τίτλο «Έλλειψη Στέγης: Πολλαπλά Πρόσωπα, Πολλαπλές Ευθύνες». Η παρέμβαση τελικά επεκτάθηκε μέχρι το 2010 και δεν ανανεώθηκε. Για την καταπολέμηση της έλλειψης στέγης προσλήφθηκε ένας συντονιστής σε εθνικό επίπεδο για την παρακολούθηση και υποστήριξη των δράσεων στους Δήμους, αλλά δεν αναπτύχθηκε ένα ευρύτερο πλαίσιο Στρατηγικής. Η Σουηδία υιοθέτησε το 2009 την προσέγγιση «προτεραιότητα στη στέγαση» (housing first approach). Ωστόσο η διαδικασία υλοποίησης της δεν φαίνεται να προχωρά με ιδιαίτερα γρήγορους ρυθμούς, περιοριζόμενη σ' ένα μικρό αριθμό Δήμων. Το γεγονός αυτό φαίνεται να ερμηνεύεται από την βαθιά ριζωμένη προτίμηση στην προτεραιότητα της προσέγγισης της κλιμακωτής μετάβασης (staircase approach). Η προσέγγιση αυτή κατέληξε σε μια θεσμοποιημένη πρακτική, η μεταβολή της οποίας φαίνεται να μην είναι ιδιαίτερα εύκολη (Knutagard – Kristiansen 2013: 106).

Στη Σλοβενία, παρόλο που δεν παρατηρείται η ανάπτυξη ολοκληρωμένης στρατηγικής, οι πολιτικές που ακολουθούνται στηρίζονται πρωτίστως στη δημόσια παρέμβαση. Οι ΜΚΟ έχουν επικουρικό ρόλο και παρεμβαίνουν όπου εντοπίζονται κενά. Αξιοσημείωτη είναι η επισήμανση ότι ο συντονισμός και η συνεργασία μεταξύ κράτους και ΜΚΟ δεν χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη συνοχή. Τα παραπάνω γεγονότα οδηγούν στη διαπίστωση ότι η Σλοβενία εξακολουθεί να ακολουθεί μια παραδοσιακή κοινωνική πολιτική, στην οποία το κράτος παίζει τον κεντρικό ρόλο και οι ΜΚΟ είναι περιορισμένες αρκούμενες να συμπληρώνουν την κρατική παρέμβαση (Filipovic-Hrast et. al. 2009:111,118).

Η Πολωνία είναι επίσης μια από τις χώρες που δεν έχουν μέχρι σήμερα υιοθετήσει μια συνολική στρατηγική για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης. Παράλληλα, δεν ακολουθείται καμία μέθοδος μέτρησης του πληθυσμού των αστέγων (FEANTSA 2012b). Μια ανάλυση της κοινωνικής πολιτικής για την ομάδα των αστέγων αναδεικνύει ως κυρίαρχη την επείγουσα διαχείριση του προβλήματος. Το κυρίαρχο πνεύμα των ακολουθούμενων πολιτικών στοχεύουν περισσότερο στη διαχείριση, παρά στη μακροπρόθεσμη αντιμετώπιση του προβλήματος. Πολιτικές πρόληψης για όσους βρίσκονται σε κίνδυνο έλλειψης στέγης και στεγαστικού αποκλεισμού είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση των παρεμβάσεων συνολικά δεν βασίζονται σε εμπειρικά δεδομένα, καθώς αυτά απουσιάζουν (Debski 2011:87-8).

Τέλος, η Ελλάδα βιώνει μια από τις πιο επώδυνες εκδοχές της ανθρωπιστικής κρίσης. Συνέπεια είναι να υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις αρνητικών ποιοτικών και ποσοτικών μεταβολών στα φαινόμενα έλλειψης στέγης. Ωστόσο, τα μέτρα που έχουν ληφθεί την τελευταία πενταετία αποσκοπούν στη διαχείριση των πιο ακραίων και δημόσια ορατών εκδοχών έλλειψης στέγης. Ένα μέρος των πηγών χρηματοδότησης προέρχεται από μεγάλα φιλανθρωπικά ιδρύματα ή από πρακτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Φορείς υλοποίησης σε όλες αυτές τις δράσεις είναι πρωτίστως οι ΜΚΟ (Kourachanis 2015:123). Κατάληξη όλων αυτών είναι η διαμόρφωση ενός μοντέλου έκτακτης ανάγκης που αποσκοπεί στην κάλυψη των απολύτως βασικών ανθρώπινων αναγκών όσων αστέγων ζουν στο δρόμο (Aragoglou – Gounis 2015).

Πίνακας 8: Ύπαρξη Εθνικής Στρατηγικής για την Αντιμετώπιση της Έλλειψης Στέγης

Καθεστώς Ευημερίας	Χώρα – Εκπρόσωπος	Εθνική Στρατηγική	Υιοθέτηση Ορισμού FEANTSA για Κοινωνική Κατοικία
Σοσιαλδημοκρατικό	Σουηδία	ΟΧΙ	Χαμηλή
Κορπορατιστικό	Γερμανία	Περιφερειακά	Υψηλή
Φιλελεύθερο	Ιρλανδία	ΝΑΙ	Υψηλή
Νότιο	Ελλάδα	ΟΧΙ	-
Συντηρητικό Μετακομμουνιστικό	Σλοβενία	ΟΧΙ	-
Φιλελεύθερο Μετακομμουνιστικό	Πολωνία	ΟΧΙ	Χαμηλή

Πηγή: Pleaf et. al. 2011:39

Από την ανάλυση όλων των παραπάνω ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων προκύπτουν ορισμένες ενδείξεις για την συσχέτιση καθεστώτων ευημερίας και έλλειψης στέγης, οι οποίες πρέπει να αντιμετωπιστούν με μεγάλη επιφύλαξη. Καταρχήν, παρατηρείται ότι η εκπρόσωπος του Φιλελεύθερου καθεστώτος (Ιρλανδία) επιτυγχάνει υψηλότερα επίπεδα προστασίας των αστέγων σε δύο επίπεδα. Πρώτον, σε σχέση με τα ευρύτερα χαρακτηριστικά του καθεστώτος ευημερίας στο οποίο ομαδοποιείται, γεγονός που επιβεβαιώνει την βιβλιογραφία για την μακρά παράδοση του Φιλελεύθερου καθεστώτος στη στεγαστική πολιτική (Mullins et. al. 2006). Δεύτερον, συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες εκπροσώπους των καθεστώτων ευημερίας. Ως εκ τούτου, η Ιρλανδία εμφανίζει ένα επίπεδο κοινωνικής προστασίας για τους αστέγους που συγκλίνει με τις χώρες του Σοσιαλδημοκρατικού καθεστώτος (Pleace et. al. 2011:41).

Δεύτερον, η εκπρόσωπος του Σοσιαλδημοκρατικού καθεστώτος (Σουηδία) κινείται σε γενικά υψηλά επίπεδα συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες εκπροσώπους που εξετάστηκαν. Ωστόσο, αυτό δεν συμβαίνει στον ίδιο βαθμό συγκριτικά με το υπόλοιπο πλέγμα των γενναϊόδωρων κοινωνικών παροχών της. Διαπίστωση που πιθανότατα επιβεβαιώνει την περιορισμένη μέχρι σήμερα σχετική βιβλιογραφία (ενδεικτικά Benjaminsen et. al. 2009:43). Σημαντικό ρόλο σε αυτό φαίνεται να παίζει ο ρόλος των κοινωνικών αξιών. Καθεστώτα ευημερίας με εξισωτικές κοινωνικές πολιτικές δεν δείχνουν την ίδια αντιμετώπιση για κοινωνικές ομάδες, οι οποίες δεν πειθαρχούν στους κυρίαρχους κοινωνικούς κανόνες (Fitzpatrick and Stephens 2014).

Τρίτον, η εκπρόσωπος του Νότιου καθεστώτος ευημερίας (Ελλάδα), φαίνεται να εμφανίζει ένα υπολειμματικό πλέγμα προστασίας για τον άστεγο πληθυσμό και να σημειώνει αρνητικότερα κοινωνικά αποτελέσματα τόσο από το Φιλελεύθερο, όσο και από το Φιλελεύθερο Μετακομμουνιστικό καθεστώς. Γεγονός που απορρέει σε μεγάλο βαθμό από τις ριζικές ανατροπές που συντελούνται στο σύστημα κοινωνικής προστασίας της εξαιτίας της κρίσης και των αυστηρών πολιτικών διαχείρισης της (Petmesidou 2013). Φαίνεται επομένως ότι οι εκτεταμένες κοινωνικές περικοπές οδηγούν και σε σημαντική αύξηση των φαινομένων έλλειψης στέγης (Arapoglou – Gounis 2015), τα οποία δεν αντιμετωπίζονται με τρόπο ανάλογο του προβλήματος. Στην περίπτωση αυτή υπάρχει λοιπόν μια ευθεία σχέση μεταξύ

αναδιάρθρωσης του κράτους ευημερίας και αύξησης των φαινομένων έλλειψης στέγης, εξαιτίας δομικών και θεσμικών παραγόντων.

Τέταρτον, η εκπρόσωπος του Κορπορατιστικού καθεστώτος (Γερμανία) φαίνεται να κινείται σε επίπεδα αντίστοιχα της ευρύτερης δομής των χαρακτηριστικών του καθεστώτος ευημερίας στο οποίο ομαδοποιείται, ενώ η εκπρόσωπος του Συντηρητικού Μετα-κομμουνιστικού καθεστώτος (Σλοβενία), επιβεβαιώνει τις τάσεις σύγκλισης της με το Κορπορατιστικό. Αυτό συμβαίνει λόγω του δημόσιου χαρακτήρα που αναπτύσσει στις πολιτικές αντιμετώπισης της έλλειψης στέγης αλλά και λόγω των ευρύτερων συγκλίσεων που επιτυγχάνει στους δείκτες των δομικών παραγόντων.

Τέλος, η εκπρόσωπος του Φιλελεύθερου Μετα-κομμουνιστικού καθεστώτος (Πολωνία) δεν αναπτύσσει διευρυμένες πολιτικές για την αντιμετώπιση της έλλειψης στέγης. Ωστόσο, καταφέρνει να εμφανίσει καλύτερα αποτελέσματα από την εκπρόσωπο του Νότιο-ευρωπαϊκού μοντέλου.

4. Συμπεράσματα

Οι δυσκολίες απόδειξης ή επιβεβαίωσης μιας ευθύγραμμης σχέσης μεταξύ γενικότερης δομής των καθεστώτων ευημερίας και των φαινομένων έλλειψης στέγης επιβεβαιώνεται. Μέσα από την ανάλυση εντοπίζονται πολλά σημεία σύγκλισης αλλά και ορισμένες αποκλίσεις. Σε πολύ γενικές γραμμές και με σημαντικές επιφυλάξεις θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τα φαινόμενα έλλειψης στέγης ακολουθούν όντως τον γενικό ρυθμό των καθεστώτων ευημερίας στα οποία ομαδοποιούνται. Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικές διαστάσεις οι οποίες δεν ανταποκρίνονται αναμενόμενα. Γεγονός εύλογο αν αναλογιστούμε ότι τα καθεστάτα ευημερίας – όπως σημειώθηκε και στο θεωρητικό μέρος - συνιστούν σε μεγάλο βαθμό «ιδεοτυπικές» κατασκευές, που σκοπό έχουν την απλοποίηση και ταξινόμηση της πολύπλοκης κοινωνικής πραγματικότητας, την ανάπτυξη γενικεύσεων και θεωριών και τον έλεγχο υποθέσεων για την ανάπτυξη και λειτουργία των κρατών πρόνοιας.

Ειδικότερα, η εκπρόσωπος του Σοσιαλδημοκρατικού καθεστώτος καταφέρνει και σ' αυτόν τον τομέα να κινείται σε υψηλά επίπεδα, όμως όχι με την ίδια διαφορά υπεροχής που εμφανίζει σε άλλους τομείς. Αντίθετα, η εκπρόσωπος του Φιλελεύθερου καθεστώτος εμφανίζει εντυπωσιακά αποτελεσματικότερες πολιτικές για τους φτωχούς πολίτες που καταλήγουν άστεγοι, παρότι διαθέτει υψηλά ποσοστά φτώχειας, λόγω του υπολειμματικού συστήματος κοινωνικής προστασίας που έχει ιστορικά διαμορφώσει. Η εκπρόσωπος του Κορπορατιστικού καθεστώτος εμφανίζει μάλλον τις μικρότερες αποκλίσεις ως προς τα ευρύτερα χαρακτηριστικά του καθεστώτος στο οποίο εντάσσεται, αφού επιτυγχάνει υψηλά επίπεδα προστασίας με μια σχετική ισορροπία και σταθερότητα.

Οι άλλες τρεις περιπτώσεις αποτελούν τις πλέον ανεξερεύνητες όψεις των φαινομένων έλλειψης στέγης. Η εμπειρική εμβάθυνση ως προς τις αναπτυσσόμενες περιφέρειες του «Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου» είναι αναγκαία, προκειμένου να φωτιστούν οι σκοτεινές διαστάσεις ακραίων κοινωνικών προβλημάτων, όπως η έλλειψη στέγης. Η εκπρόσωπος του Νότιου καθεστώτος εμφανίζει τα χειρότερα αποτελέσματα και από τις έξι εκπροσώπους. Έχοντας βιώσει απότομες κοινωνικές αλλαγές, λόγω των επιπτώσεων της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας και δημοσιονομικών περιορισμών που της έχουν

επιβληθεί, αντιμετωπίζει ένα σοβαρό πρόβλημα ανθρωπιστικής κρίσης. Η εκπρόσωπος του Συντηρητικού Μετα-κομμουνιστικού καθεστώτος καταφέρνει αξιοσημείωτες επιτυχίες, γεγονός που επιβεβαιώνει την ευρύτερη σταδιακή σύγκλισή της με το Κορπορατιστικό. Τέλος, η εκπρόσωπος του Φιλελεύθερο Μετα-κομμουνιστικού καθεστώτος, με βάση τις επιφυλάξεις και τους περιορισμούς που αναφέρθηκαν για την επιλογή της, δεν εμφανίζει ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα. Σε ορισμένες διαστάσεις κινείται περίπου στα ίδια επίπεδα με την εκπρόσωπο του Νότιου και σε άλλες προσεγγίζει τον μέσο όρο της ΕΕ-28.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, μια ενδεχόμενη συγκριτική έρευνα με επίκεντρο αμιγώς το ζήτημα της έλλειψης στέγης ενδεχομένως να οδηγούσε σε διαφορετικές ταξινομήσεις καθεστώτων ευημερίας. Σε επίπεδο πολιτικών αντιμετώπισης της έλλειψης στέγης, η Ιρλανδία (Φιλελεύθερο) συγκλίνει με την Σουηδία (Σοσιαλδημοκρατικό), η Σλοβενία (Συντηρητικό Μετα-κομμουνιστικό) με την Γερμανία (Κορπορατιστικό) και η Πολωνία (Φιλελεύθερο Μετακομμουνιστικό) με την Ελλάδα (Νότιο). Πρόκειται για διαπιστώσεις που, εν μέρει, πράγματι αποδομούν ορισμένες από τις ευθύγραμμες διαστάσεις των καθεστώτων ευημερίας. Ωστόσο, κινούνται σε πειραματικό επίπεδο και δύσκολα μπορούν να στηριχθούν με την παρούσα μορφή. Η μεγαλύτερη εμπειρική εμβάθυνση στη διερεύνηση των φαινομένων έλλειψης στέγης είναι μια अपαρακάμπτη προϋπόθεση για την εξαγωγή περισσότερο ασφαλών συμπερασμάτων. Για να συμβεί όμως κάτι τέτοιο απαραίτητη θεωρείται η διαθεσιμότητα πρωτογενών δεδομένων που αυτή την στιγμή απουσιάζουν. Γεγονός που θέτει οποιοδήποτε συμπέρασμα κάτω από πολύ μεγάλες επιφυλάξεις και σκεπτικισμό.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Πετμεζίδου Μ. (2013), «Το ελληνικό κοινωνικό κράτος σε κρίσιμη καμπή; Οι πιθανότητες «εκσυγχρονισμού» υπό το πρίσμα των αντιμαχόμενων όψεων του ιστορικού της ΕΕ για την κοινωνική Ευρώπη», στο Τριανταφυλλίδου Α., Γρώπα Ρ., Κούκη Χ. (επιμ.), *Ελληνική Κρίση και Ευρωπαϊκή Νεωτερικότητα*, Αθήνα, Κριτική.
- Πετμεζίδου Μ. (2014), «Από τη χρυσή εποχή στην εποχή της κρίσης», στο Esping-Andersen G., *Οι Τρείς Κόσμοι του Καπιταλισμού της Ενημερίας*, Β' Έκδοση, Αθήνα, Τόπος.

Ξενόγλωσση

- Abrahamson P., (1999), “The welfare modelling business”, *Social Policy and Administration* 33(4), pp.394–415.
- Aidukaite J., (2004), *The emergence of the post-socialist welfare states—The case of the Baltic states: Estonia, Latvia and Lithuania*. PhD Thesis, Stockholm University.
- Anderson I., (2003), “Synthesizing homelessness research: Trends, lessons and prospects”, *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 13, pp.197-205.
- Arapoglou V., Gounis K., (2015), “Poverty and homelessness in Athens: Governance and the rise of an emergency model of social crisis management”, GreeSE Paper No.90, Hellenic Observatory, LSE.
- Arts W.A., Gelissen J., (2002), “Three worlds of welfare capitalism or more?”, *Journal of European Social Policy*, 12, pp.137–58.
- Arts W.A., Gelissen J., (2010), “Models of the welfare state” in Castles G., Leibried S., Lewis J., Obinger H., Pierson C. (eds), *The Oxford Handbook of the Welfare State*, Oxford, Oxford University Press.
- Aspalter C., (2006), “The east Asian welfare model”, *International Journal of Social Welfare*, 15(4), pp.290–301.
- Bambra C., (2005), “Cash versus services: Worlds of welfare and the decommodification of cash benefits and health care services”, *Journal of Social Policy*, 34(2), pp.195–213.
- Bambra, C., (2007), “Shifting the wheat from the chaff: a two-dimensional discriminant analysis of welfare state regime theory”, *Social Policy & Administration*, 41, pp.1–28.

- Benjaminsen L., (2013), “Policy review up-date: Results from the housing first based Danish homelessness strategy”, *European Journal of Homelessness*, 7(2), pp.109-113.
- Benjaminsen L, Dyb E., (2010), “Homelessness strategies and innovations”, in Edgar B., Doherty J. (eds.), *Homelessness research in Europe*, Brussels: FEANTSA.
- Benjaminsen L., Dyb E., O’ Sullivan E., (2009), “The governance of homelessness in liberal and social democratic welfare regimes: National strategies and models of intervention”, *European Journal of Homelessness*, 3, pp.23-51.
- Bonoli G., (1997), “Classifying welfare states: a two-dimensional approach”, *Journal of Social Policy*, 26(3): pp.351–372.
- Busch-Geertsema V., (2010), “Defining and measuring homelessness” in Bush-Geertsema V., Edgar W., O’ Sullivan E., Pleace N. (2010), *Homelessness and homeless policies in Europe: Lessons from research*, Brussels, FEANTSA.
- Busch-Geertsema V., (2014), “Housing first Europe. Final report”, Brussels, FEANTSA.
- Castles F.G., Obinger H., (2007), “Social expenditure and the politics of redistribution” *Journal of European Social Policy*, 17(3), pp.206–222.
- Castles F.G., Mitchell D., (1993), “Worlds of welfare and families of nations. In families of nations: Patterns of public policy”, in Castles F.G. (ed.) *Western Democracies*, pp. 93–128, Aldershot, UK and Brookfield, VT: Dartmouth.
- Croissant A., (2004), “Changing welfare regimes in east and southeast Asia. Crisis, change and challenge”, *Social Policy and Administration*, 38(5), pp.504-524.
- Daly M., (2000), *The Gender Division of Welfare*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Deacon B., (2000), “Eastern European welfare states: The impact of the politics of globalization”, *Journal of European Social Policy*, 10(2), pp.146–161.
- Deacon B., (1992), *The new eastern Europe: Social policy past, present and future*, Aldershot, Gower.
- Debski M., (2011), “Homelessness in Poland: An analysis of the Pomeranian province”, *European Journal of Homelessness*, 5(1), pp.85-107.
- Dyb E., (2013), “Neo-liberal versus social democratic policies on homelessness: The Nordic case”, *European Journal of Homelessness*, 7(2), pp.371-377.
- Edgar B., (2009), “European review of statistics on homelessness”, Brussels, FEANTSA.
- Edgar B., Doherty J., (2010), (Eds.), *Homelessness Research in Europe*, Brussels, FEANTSA.

- Edgar B. – Doherty J. – Mina-Coull A. (1999), *Services for Homeless People: Innovation and Change in the European Union*, Bristol: Policy Press.
- Eliot M., Krivo L.J., (1991), “Structural determinants of homelessness in the United States”, *Social Problems*, 38(1), pp.113-131.
- Eurostat, (2016a), “People at risk of poverty or social exclusion”, διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=t2020_50
- Eurostat, (2016b), “Long-term unemployment rate”, διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdsc330&plugin=1>
- Esping–Andersen G., (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity, Cambridge.
- Esping-Andersen G., (1996), “After the golden age? Welfare state dilemmas in a global economy”, in Esping-Andersen G. (ed.). *Welfare states in transition: national adaptations in global economies*. London, Sage.
- Esping-Andersen G., (1999), *Social foundations of post-industrial economies*. Oxford, Oxford University Press.
- FEANTSA, (2006), “ETHOS – Taking stock”, Brussels, FEANTSA.
- FEANTSA, (2012a), “On the way home? FEANTSA monitoring report on homelessness and homeless policies in Europe”, Brussels, FEANTSA.
- FEANTSA, (2012b), “Poland. FEANTSA country fiche”, Brussels, FEANTSA.
- FEANTSA, (2015), “An overview of housing exclusion in Europe 2015”, Brussels, FEANTSA.
- Ferragina E., Seeleib-Kaizer M., (2011), “Welfare regime debate: Past, present, futures?” *Policy and Politics*, 39(4), pp.583-611.
- Ferrera M., (1996), “The southern model of welfare in social Europe”, *Journal of European Social Policy*, 6(1), pp.17-37.
- Filipovic Hrast M., Somogyi E., Teller N., (2009), “The role of NGOs in the government of homelessness in Hungary and Slovenia”, *European Journal of Homelessness*, 3, pp.101-125.
- Fitzpatrick S., Stephens M., (2014), “Welfare regimes, social values and homelessness: Comparing responses to marginalised groups in six European countries”, *Housing Studies*, 29(2), pp.215-234.

- Irish Ministry of Housing and Planning, (2014), “Implementation plan on the State’s response to homelessness, May 2014 to December 2016”, Dublin.
- Kangas, O.E., (1994), “The politics of social security”, in Janoski T., Hicks A.M. (eds), *The comparative political economy of the welfare state*, Cambridge, Cambridge University Press, pp.346–64.
- Kasza G.J., (2002), “The illusion of welfare ‘regimes’”, *Journal of Social Policy*, 31(2), pp.271–87.
- Kautto M., (2002), “Investing in services in west European welfare states”, *Journal of European Social Policy*, 12, pp.53–65.
- Kemeny J., (1995), *From public housing to the social market: Rental policy strategies in comparative perspective*, London, Routledge.
- Kennet P., (2013), *A handbook of comparative social policy*, Cheltenham, Edward Elgar.
- Knuttard M., Kristiansen A., (2013), “Not by the book: The emergence and translation of housing first in Sweden”, *European Journal of Homelessness*, 7(1), pp.93-115.
- Kourachanis N., (2015), “Confronting homelessness in Greece during at time of crisis”, *Social Cohesion and Development*, 10(2), pp.113-129.
- Lendvai N., (2009), “Variety of post-communist welfare: Europeanization and emerging welfare regimes in the new EU member states”, Paper for the RC-19, Montreal, Canada.
- Lewis J., Ostner I., (1994), “Gender and the evolution of European social policies”, Working Paper 4, Centre for Social Policy Research, University of Bremen.
- Malpass P., Murie A., (1999), *Housing policy and practice*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Manning, N., (2004), “Diversity and change in pre-accession central and eastern Europe since 1989”. *Journal of European Social Policy*, 14(3), pp.211–232.
- Mljaset L., Clausen T., (2007), “An introduction to the comparison of capitalisms”, *Comparative Social Research*, 24, pp.1-17.
- Mullins D., Murie A., Leather P., (2006), *Housing policy in the UK*, Basingstoke/New York, Palgrave Macmillan.
- Navarro V., Shi L., (2001), “The political context of social inequalities and health”, *International Journal of Health Services*, 31(1), pp.1–21.
- O’Sullivan E., (2010), “Homelessness and welfare states” in O’Sullivan E., Busch-Geertsema V., Quilgars D., Pleace N. (eds), *Homelessness research in Europe*, Brussels, FEANTSA.

- Petmesidou M., (2013), “Is social protection in Greece at a crossroads?”, *European Societies*, 15(4), pp.597-616.
- Pierson P., (1998), “Irresistible forces, immovable objects: post-industrial welfare states confront permanent austerity”, *Journal of European Public Policy*, 5(4), pp.539–560.
- Pitruzello S., (1999), *Decommodification and the worlds of welfare capitalism: A cluster analysis*, Florence, European University Institute.
- Powell M., Barrientos A., (2004), “Welfare regimes and the welfare mix”, *European Journal of Political Research*, 43, pp.83–105.
- Powell M., Barrientos A., (2011), “An audit of the welfare modelling business”, *Social Policy and Administration*, 45(1), pp.69–84.
- Pleace N., Teller N., Quilgars D., (2011), “Social housing allocation and homelessness”, Brussels, FEANTSA.
- Sainsbury D., (1994), *Gendering welfare states*, London, Sage.
- Stephens M., Fitzpatrick S., (2007), *An international review on homelessness and social housing policy*, London, Communities and Local Government.
- Scruggs L.A., Allan J.P., (2006), “The material consequences of welfare states: Benefit generosity and absolute poverty in 16 OECD countries”, *Comparative Political Studies* 39(7), pp.880–904.
- Teller N., (2010), “Housing and homelessness”, in O’Sullivan E., Busch-Geertsema V., Quilgars D., Pleace N., (eds), *Homelessness research in Europe*, Brussels, FEANTSA.
- Titmuss R.M., (1974), *Social policy: An introduction*, London, Allen and Unwin.
- Toots A., Bachmann J., (2010), “Contemporary welfare regimes in Baltic states: Adapting post-communist condition to post-modern challenges”, *Studies on Transition States and Societies*, 2(2), pp.31-44.
- Torgensen U., (1987), “Housing: The wobbly pillar under the welfare state” in Turner B., Kemeny J., Lundqvist L. (eds.), *Between state and market: Housing in the post-industrial era*, Stockholm, Almqvist and Wiksell.
- Walker A., Wong C.K., (2005), *East welfare regimes in transition. From Confucianism to globalization*. Bristol, Policy Press
- Wilensky H., (1975), *The welfare state and equality*, Berkley, University of California Press.